

Les relacions entre al-Àndalus i els comtats catalans als segles X i XII

Un estat de la qüestió

Treball de Final de Grau

David Madrenas Box

Grau en Història

Tutor: Dr. Lluís To Figueras

Juny 2024

Resum

El Treball de Final de Grau es proposa realitzar una revisió historiogràfica sobre les relacions establertes entre al-Àndalus i els comtats catalans al llarg dels segles X i XII, amb especial èmfasi en aquells vincles de tipus bèl·lic, diplomàtic i comercial. L'estudi es complementa amb l'aproximació a una font singular per copsar les dites relacions, com són les obres d'art o "tresors" d'origen andalusí que es troben en territori cristià, per tal d'avaluar el potencial d'aquesta possible nova línia de recerca. Tot plegat s'encamina en l'objectiu d'assolir una visió de conjunt que permeti constatar l'abast de les relacions entre els mons cristià i musulmà, analitzar el grau d'implicació de les historiografies catalana i espanyola amb relació al susdit tema i valorar l'evolució dels seus discursos, especialment d'ençà de la publicació de l'obra *Catalunya mil anys enrera* de Pierre Bonnassie.

Paraules clau: Al-Àndalus, comtats catalans, relacions interculturals, segles X-XII, guerra, diplomàcia, comerç.

Abstract

The Final Degree Project aims to carry out a historiographical review of the relations established between Al-Andalus and the Catalan counties throughout the 10th and 12th centuries, with special emphasis on those links of a military, diplomatic and commercial type. The study is complemented by approaching a unique source to view said relationships, such as works of art or "treasures" of Andalusian origin that are found in Christian territory, in order to assess the potential of this new line of research. All of this is aimed at achieving an overall vision that allows us to ascertain the scope of the relations between the Christian and Muslim worlds, analyze the degree of involvement of Catalan and Spanish historiographies in relation to the subject, and assess the evolution of his speeches, especially since the publication of Pierre Bonnassie's work *Catalunya mil anys enrera*.

Key words: Al-Andalus, catalan counties, intercultural relations, 10th-12th centuries, war, diplomacy, trade.

Agraïments

Voldria agrair el paper fonamental que han tingut algunes persones al llarg de l'elaboració del Treball de Final de Grau. En primer lloc, al meu tutor, el Dr. Lluís To Figueras, per l'orientació i els consells que m'ha ofert quan ho he necessitat. Segon, als meus amics i familiars, pel suport i la companyia ara i durant els darrers anys, sobretot a la Júlia Noya i als col·legues Jorge Antonio Sánchez i Mateu Bruguera, amb qui he compartit tantes hores d'estudi. Finalment, als serveis i personal de la Biblioteca de la Universitat de Girona, per posar a la meva disposició tots els materials que he necessitat tant per aquest treball com en totes les tasques acadèmiques que he hagut de realitzar. A tots ells, moltes gràcies.

Índex de continguts

1. Introducció.....	5
2. Les relacions entre al-Àndalus i els comtats catalans.....	8
2.1. Les relacions bèl·liques.....	8
2.1.1. Hegemonia musulmana i asseifes califals.....	10
2.1.2. Almansor i l'expedició contra Barcelona del 985.....	13
2.1.3. Cap a la imposició dels comtats catalans.....	15
2.1.4. A tall de recapitulació: Un balanç comparatiu i crític.....	18
2.2. Les relacions diplomàtiques.....	19
2.3. Les relacions comercials.....	24
3. Tresors i obres d'art: Un testimoni singular de les relacions.....	30
3.1. El recorregut de la qüestió en la historiografia.....	30
3.2. Una nova font per a la recerca?.....	33
3.2.1. L'anell sigil·lar de la comtessa Ermessenda.....	34
3.2.2. L'arqueta de Hixam II.....	35
3.2.3. El Drap de les Bruixes i altres teixits del Museu Episcopal de Vic.....	35
3.2.4. Els béns d'Arnau Mir de Tost.....	36
3.2.5. Altres evidències.....	37
4. Conclusions.....	41
5. Bibliografia.....	43

Índex de figures

Figura 1: Mapa de l'evolució fronterera entre els comtats catalans i al-Àndalus (s. IX-XII).

Figura 2: Gràfic comparatiu de les expedicions militars efectuades per musulmans i cristians en els períodes cronològics analitzats.

Figura 3: Detall de les signatures d'una convenença entre el comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, i el caid de Lleida, Ibn Hilal, de novembre del 1121.

Figura 4: Ceràmica pintada de tipus “verd i manganès”.

Figura 5: Anell sigil·lar bilingüe de la comtessa Ermessenda, de la Catedral de Girona.

Figura 6: Anell de Mahmud.

Figura 7: Anell de Umm Nast bint Tamin.

Figura 8: Arqueta de Hixam II, de la Catedral de Girona.

Figura 9: Drap de les Bruixes, del monestir de Sant Joan de les Abadesses.

Figura 10: Teixit dels lleons, del monestir de Santa Maria de l'Estany.

Figura 11: Teixit de Guilgameix, dels ornaments pontificials del bisbe de Vic Bernat Calbó.

Figura 12: Conjunt d'escacs de cristall d'Arnau Mir de Tost.

Figura 13: Flascó de perfums de cristall d'Arnau Mir de Tost.

Figura 14: Conjunt d'escacs d'origen fatimí, de la Catedral d'Ourense.

Figura 15: Píxide de marfil, de la Catedral de Sant Just i Sant Pastor de Narbona.

Figura 16: Bote de Zamora, de la Catedral de Zamora.

Figura 17: Sudari del comte de Castella Sancho García.

Figura 18: Tiraz de l'església de Santa María del Rivero.

Figura 19: Arqueta metàl·lica, del tresor dels reis de Lleó.

1. Introducció

En un article publicat l'any 1991, Dolors Bramon reflexionava entorn el grau d'interès que, fins aquell moment, havien demostrat les historiografies catalana i espanyola en relació amb el període de presència musulmana a la Península Ibèrica. L'arabista es lamentava de com els estudiosos sovint havien infravalorat “la importancia del pasado islámico en estas tierras, dejando su estudio en un segundo término y distorsionando con ello las improntas de su paso” (Bramon, 1991, p. 35), cosa que ha resultat en un relat molt fragmentari i, per què no dir-ho, certament esbiaixat. Amb tot, la dita època, que va abastar una cronologia poc menyspreable de vuit segles, ha tendit a ser tractada com un “mero accidente histórico”, en paraules de Pere Balañà (*Ibidem*, p. 36), i ja llavors la mateixa Bramon ironitzava sobre la manca de recerca efectuada amb el fet que un estat de la qüestió publicat el 1978 per Miquel Barceló pogués ser re-publicat, deu anys després, afegint-hi només “una adenda de algo más de una columna y [...] seis nuevas citas bibliográficas” (*Ibidem*, p. 39), símptoma més que evident de l'immobilisme i la indiferència que, en general, ha existit vers aquest tema.

De tot això, però, ja fa més de trenta anys, i el “lògic” o esperable seria pensar que, progressivament, aquesta disjuntiva s'ha anat resolent, sobretot tenint en compte les noves sensibilitats que han anat penetrant en la recerca històrica durant les darreres dècades, amb un major interès per l'estudi del passat andalusí de la Península Ibèrica. No obstant això, mentre que *a priori* semblaria que s'han produït avenços historiogràfics considerables sobre la Catalunya musulmana, aquesta millora no és tan clara entorn de la qüestió de les relacions entre al-Àndalus i els comtats catalans. Així doncs, és precisament aquest el punt de partida del present Treball de Final de Grau, que és un estat de la qüestió centrat en la historiografia de les relacions entre aquestes dues entitats al llarg dels segles X i XII.

És un tema rellevant perquè se centra en un moment històric marcat per una sèrie de canvis transcendents en l'equilibri i la relació de les forces hegemòniques present fins llavors, no només a la Península Ibèrica, sinó també en el conjunt del Mediterrani i Europa. En efecte, la historiografia, des d'òptiques molt diverses i fins i tot antagòniques, ja va detectar des de ben aviat l'existència d'aquestes transformacions, aparegudes arran del que tradicionalment s'ha conegut com el “canvi feudal”, però la realitat és que, a hores d'ara, encara manca un estudi exhaustiu de les causes concretes que, aquí i allà, van motivar-les. Amb tot, dins un context de mutació i dinamisme estructural com aquest, no deixa de ser interessant l'aproximació al

fenomen a través de les relacions interculturals, en aquest cas, entre el món islàmic d'al-Àndalus i el cristià dels comtats catalans.

El cas català és, en aquest sentit, específicament suggerent, en tant que punt de nexa, per raons geogràfiques, entre les diverses realitats hegemòniques, alhora que esdevé una peça més del canvi general. Per aquest motiu, el seu desenvolupament intern i el paper en aquest dels vincles amb l'exterior han despertat un notable interès historiogràfic. Com a punt de partida, les tesis exposades per Pierre Bonnassie en l'obra *Catalunya mil anys enrera: Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X al final del segle XI*, publicada en francès, primer, el 1975-76, i en català, en dos volums, els anys 1979 i 1981, van ser veritablement trencadores en relació amb els discursos precedents, com el de Ramon d'Abadal. Bonnassie considera, però, que, en el creixement català hi van contribuir amb més notorietat factors interns que no pas les relacions establertes amb els veïns pròxims:

Fins prop del 950, la societat catalana visqué replegada sobre ella mateixa. A partir d'aquest moment s'obre a influències exteriors, provinents tant de l'Europa cristiana [...] com de l'Espanya musulmana. Els contactes amb l'Islam comporten, a partir dels darrers anys del segle X, una afluència considerable de dinar que esperona els intercanvis interiors. Amb tot, la causa primera d'aquesta acceleració dels intercanvis cal cercar-la, sens dubte, en els avenços de la producció (i, principalment, de la producció agrícola, en plena expansió), capaç a partir d'aleshores de donar excedents comercialitzables (Bonnassie, 1979, p. 283).

És a dir, que reconeix l'existència de les relacions, però les col·loca en un pla secundari, atorgant més rellevància explicativa a la producció excedentària de la pagesia, que pot ser invertida, per exemple, en l'aparell bèl·lic. És una perspectiva que, sens dubte, ha marcat el discurs predominant referent a l'àmbit català. I pel que respecta al costat andalusí? La realitat és que la seva historiografia ha estat deutora als estudis posteriors, que es van obrir camí vers noves fonts islàmiques inexplorades fins llavors. Han estat efectuats per historiadors com Eduardo Manzano, qui en diverses obres ha defensat la centralitat determinant de la cort Omeia en els jocs polítics i econòmics peninsulars, una idea no exempta de crítica, possiblement deguda, com Bonnassie, a la innovació mateixa de les tesis.

Amb tot, és clara la rellevància del tema, tenint en compte l'heterogeneïtat d'interpretacions, el pes històric del moment en si i, també, l'aparent dèficit d'investigacions al respecte.

És necessari, però, acotar-lo, vista la magnitud de la qüestió. Per conveniència, veig escaient emprar l'abast cronològic i temàtic present en la susdita obra de Bonnassie. Amb relació al

primer aspecte, es tractarà el lapse de temps que comprèn els anys 950 i 1149, dates que fan referència, respectivament, al moment en què es va començar a evidenciar l'autonomia d'alguns comtes de la Marca Hispànica respecte als francs, i a la conquesta de Lleida per Ramon Berenguer IV. Pel que fa al segon, es posarà el focus en les relacions de tipus bèl·lic, diplomàtic i comercial, que per raons metodològiques es tractaran separatament malgrat la seva íntima interrelació, procurant cercar un equilibri entre les historiografies catalana i andalusina. Així doncs, ens allunyem de la pretensió de tractar les expedicions de Tariq i Musa, l'entronització d'Abd al-Rahman I, l'edat daurada de la Còrdova califal o els darrers dies de la Granada nassarita, i ens centrem en l'època de transició, transformació i dinamisme que suposa, pel conjunt peninsular, el període precedent i posterior a l'any 1000.

L'objecte d'estudi partirà sempre de la perspectiva de la Catalunya Vella vers al-Àndalus (entenent-lo, primer, com un "tot" durant el califat i, després, dins de cada taifa), excloent qualsevol referència al que serà la Catalunya Nova, *ergo* no s'utilitzaran estudis sobre toponímia, ciència molt emprada a finals del segle XX per avaluar la incidència musulmana en el territori català. Tampoc s'analitzaran els territoris de frontera, punts intermedis entre els dos mons i que certament en les darreres dècades ha despertat un notable interès, ni es parlarà de qüestions monetàries en sentit estricte, d'història local o d'elements culturals de les comunitats musulmanes. Per últim, no s'utilitzaran fonts originals, sinó el buidatge sistemàtic que els historiadors n'han fet, donat que el treball té una missió de revisió bibliogràfica i en cap cas d'investigació, ni s'estudiaran fets que sobrepassen la barrera temporal del segle XII, moment en què s'inicien unes dinàmiques molt diferents de les que aquí es volen plantejar.

Tenint tot això en compte, l'estructura del T.F.G. gira entorn dels tres eixos temàtics mencionats. Dins de cada apartat s'hi realitza, primer, i a títol indicatiu, una referència al que Bonnassie en va dir al respecte en la seva obra, per a continuació prosseguir amb el buidatge bibliogràfic realitzat, cos central i prioritari d'aquests, on es presentaran les aportacions historiogràfiques més rellevants. S'inclou, a més, un quart capítol consistent en l'aproximació a una sèrie d'objectes o "tresors" d'origen andalusí trobats en el territori català, com un testimoni singular de les relacions i que, combinant la revisió bibliogràfica i la presentació d'exemples pràctics, pretén avaluar la potencialitat com a font per a la recerca.

2. Les relacions entre al-Àndalus i els comtats catalans

2.1. Les relacions bèl·liques

Per començar, és de justícia explicitar que el fet militar ha estat un dels temes favorits de la historiografia, tant pel que es refereix a la història d'al-Àndalus, en sentit ampli, com a les relacions d'aquest i els comtats catalans, en particular. En certa manera, quan hom llegeix obres que tracten el període islàmic peninsular, es fa difícil de dissociar el fet polític del militar, ja que el mateix relat els ha integrat com un tot explicatiu per a la resta d'elements.

En aquest sentit, l'obra de Bonnassie no n'és una excepció, i la seva aproximació és rellevant perquè evidencia l'existència de dues etapes militars diferenciades. Inicialment, i a despit de la bona sintonia diplomàtica que, com veurem, hi havia entre musulmans i catalans, la relació de forces restava clarament inclinada en favor dels primers, sent aquest el punt d'origen dels atacs. Fins a l'atac d'Almansor contra Barcelona, les ràtzies, si bé de menor escala, estaven a l'ordre del dia, i malgrat els efectes traumàtics de l'assalt del 985, qualificat pels coetanis com "l'any que morí Barcelona" (*Ibidem*, p. 300), el cert és que en els temps posteriors els contactes no només no van decreïxer sinó que es van ampliar i aprofundir (*Ibidem*, p. 302).

És també en aquest període, i a conseqüència dels processos de pacificació i rescat d'ostatges, quan s'inicià l'entrada de l'or musulmà, una dinàmica clau per la consolidació i afirmació dels naixents comtats catalans, i que té molt a veure amb la guerra. Els canvis impulsats en les estructures dels exèrcits per qui fou *hàjib* de Hixam II van propiciar, directament o indirectament, que això es produís, ja que va procurar, d'acord amb les seves aspiracions, excloure els elements àrabs, encara massa lleials al califa, i substituir-los per mercenaris, molts dels quals procedien dels territoris cristians del nord i, particularment, de Catalunya:

La milícia cristiana (*ghilman*) és fins i tot el cos preferit d'al-Mansur [...] i no dubta en afavorir-la en relació amb els seus contingents musulmans. [...] Podem, sense vacil·lació, considerar les pagues donades a aquests primers mercenaris i repatriats per ells, fonamentalment a Catalunya, com la forma més antiga de lligams econòmics que enllaçaren la regió de Barcelona a l'Espanya islàmica (*Ibidem*, p. 303).

Aquesta situació es va capgirar amb l'esclat de la *fitna* entre el 1009 i 1031 i el consegüent ensorrament de l'estructura califal, que va propiciar l'aparició dels regnes de taifes. L'esmicolament del poder musulmà va suposar una nova oportunitat sense precedents pels regnes cristians, donades les necessitats complementàries, ja que uns mancaven d'or i els

altres de guerrers. En conseqüència, el reclutament va esdevenir “un afer polític i provoca la conclusió de veritables tractats entre els diferents dirigents de les faccions islàmiques [...] i els potentats cristians [...]. Aquests, aprofitant-se de la sobre demanda de què són objecte llurs tropes, són finalment en condicions de dictar llurs condicions” (*Ibidem*, p. 304).

És en aquest moment quan la balança comença a inclinar-se cap al costat cristià i s’inicia la segona etapa militar, amb campanyes en la direcció contrària a l’abans mencionada, és a dir, des dels comtats catalans cap a al-Àndalus. Segons Bonnassie, tindrien per objectius la recerca de la glòria, el profit material a través de botins i sous, la set d’or i la recerca d’una posició dins l’aritmètica peninsular per part dels comtes de Barcelona (*Ibidem*, p. 305-306). El més destacable és, però, la disjuntiva que es va obrir dins dels comtats catalans en temps de Ramon Berenguer I, qui va exercir el poder segons dos preceptes aparentment oposats, com són preservar la pau a les fronteres i fer la guerra (o, millor dit, desviar la vitalitat bel·liciosa dels magnats) més enllà (Bonnassie, 1981, p. 118). Aquesta doble posició, tot i els riscos, va ser molt beneficiosa pel casal barceloní, ja que no només va poder consolidar-se i estendre la seva influència política, sinó que gràcies a la imposició dels règims de pàries, una sèrie de tributs pagats pels caps de les taifes com a forma de protecció i lleialtat entre regnes, permetia obtenir, a la vegada, “l’or dels enemics i dels aliats” (*Ibidem*, p. 119).

Figura 1: Evolució de les fronteres dels comtats catalans a finals del segle IX (vermell), inicis del s. XI (blau) i mitjans del s. XII (verd) envers l’al-Àndalus (Wikimedia Commons, 2017).

2.1.1. Hegemonia musulmana i asseifes califals

Endinsant-nos en la revisió historiogràfica, és encertat començar amb una breu anàlisi del context previ al període tractat, del qual n'ofereix una bona exposició l'aportació de Michel Zimmermann a l'obra col·lectiva *L'Islam i Catalunya*. En el capítol, centrat en les relacions del califat amb la monarquia franca, l'autor fa referència, a partir de la documentació cristiana, al canvi que va suposar, en matèria bèl·lica, l'adopció del títol califal per Abd al-Rahman III l'any 929, materialitzats en la imposició de l'hegemonia islàmica en vista dels processos de centralització política i administrativa engegats. En un primer moment, això va traduir-se en grans campanyes militars, orquestrades des de Còrdova, envers els regnes del nord i, és clar, també els comtats catalans, per exemple la del 935 a les costes del Maresme i Barcelona (Zimmermann, 1998, p. 99). L'eminència superioritat dels exèrcits cordovesos vers els contingents vinculats als comtes catalans va fer possible, alhora, que fos el califa qui dictés les condicions i la morfologia que aquesta relació desigual havia d'adquirir, resultant, com és lògic, en posicions clarament desfavorables pels veïns cristians. Zimmermann ho exemplifica amb el cas de la campanya del 940 en què Sunyer I va haver de comprometre's a no aliar-se amb cap enemic de Còrdova i a trencar les unions matrimonials emparaulades amb el rei de Pamplona. En definitiva, “aïllats i abandonats per una reialesa llunyana i ineficaç [la franca], els comtes catalans han de negociar la submissió a l'ordre califal” (*Ibidem*, p. 100).

Hi va haver, però, un fet que va suposar un punt d'inflexió en aquesta dinàmica: la derrota musulmana a la batalla de Simancas l'any 939. Tal com exposa Pierre Guichard a la comunicació *En al-Andalus: Les armées, la guerre et les relations avec le monde latin*, al llarg del segle X l'exèrcit va patir certs canvis, com la introducció en aquest d'esclaus vinguts d'Europa (els *Saqâliba*), que eren “plus fiables que les cadres arabes ou même berbères”, si bé és encara més destacable “le fait facilement vérifiable dans les sources que le souverain, qui avait jusque là pris fréquemment le commandement des expéditions importantes, n'en dirigerait désormais personnellement plus aucune” (Guichard, 2014, p. 40), al qual es van afegir altres accions com el reforçament dels grans llinatges de les fronteres, en contacte directe amb els cristians, en oposició a la centralització empresa anteriorment (*Ibidem*, p. 43).

Així doncs, la tendència des de llavors i fins a la caiguda del califat va ser la substitució de les grans campanyes centralitzades per ràtzies puntuals contra objectius concrets, que rebien el nom d'asseifes. Aquestes expedicions singulars de saqueig han suscitat un notable interès en la historiografia, si bé és cert que no de forma explícitament vinculada al cas dels comtats

catalans, sinó més aviat en referència als regnes cristians del nord en sentit ampli (el desenvolupament de les quals, però, hi són assimilables per la seva semblança substancial).

Amancio Isla, en la seva obra monogràfica dedicada a la qüestió militar a la Península Ibèrica alt-medieval, a banda de relatar de manera rigorosa algunes de les asseifes contra els comtes catalans i altres qüestions tècniques dels exèrcits, posa de manifest que, tot i la dita derrota, les campanyes contra els cristians no van cessar, ans al contrari, es van intensificar, encara que sota una estructura més moderada que, segons l'autor, el califa utilitzava per diluir “sus dificultades para constituir un ejército incontestable y, quizá también, [...] la posibilidad de sufrir un gran ataque desde el norte” (Isla, 2010, p. 198). La reducció de les dimensions, però, no necessàriament havia de significar una pèrdua de prestigi, ja que “esas microexpediciones victoriosas [...] daban lugar a encomiásticos partes de victoria que, leídos en las mezquitas, constituían una potente voz para ensalzar los méritos militares del califa” (*Ibidem*).

Centrant-nos ara en les formes concretes que aquestes adquirien, Eduardo Manzano, tractant sobre els nuclis rebels de les zones frontereres, reitera la importància del caràcter periòdic o cíclic d'aquestes, és a dir, que la seva repetició eventual era una part essencial del *modus operandi*. Vist que el califat no disposava d'altres instruments prou preparats per a fer front a les dissidències, la defensa s'havia de limitar a “enviar una aceifa, devastar los campos circundantes y destruir sus recursos, pero en muchas ocasiones apenas podía hacer algo más que repetir la misma operación al año siguiente” (Manzano, 2014, p. 321).

Per la seva banda, Josep Suñé va realitzar una síntesi comparativa dels protagonistes de les asseifes, això és, els exèrcits califals i les hosts nobiliàries cristianes. L'article, a banda d'explicar amb detall com aquestes es desenvolupaven en termes d'estratègia militar, posa de manifest les notables diferències d'ambdues a escala política i socioeconòmica, però no tant en l'armament o les tècniques de combat, el qual es demostra amb l'estudi, en cada cas, dels recursos militars disponibles i la capacitat de preparar i executar expedicions. En aquest sentit, l'autor defensa que els musulmans gaudien d'avantatge en la capacitat de preparar i desenvolupar campanyes, en termes com l'organització interna, la professionalització, les tècniques d'assalt o l'existència d'una flota de guerra regular, que els feia destacar en el combat en camp obert (Suñé, 2022, p. 16). Els cristians, per contra, a causa de factors com la proximitat amb les fronteres, la disponibilitat de recursos i població a invertir en les armes i, sobretot, el fet que les unitats estiguessin compostes, a més a més d'aquelles comitives sota la figura d'un comte o rei, per tot un reguitzell d'homes lliures amb capacitat per abastir-se

l'equipament, posseïen una superioritat en la “guerra quotidiana” (*Ibidem*, p. 13). En les mateixes línies, Suñé conclou que els andalusins van ser militarment superiors als cristians fins a la primera dècada del segle XI, moment en què, com veurem, això va capgirar-se.

En aquesta línia, cal mencionar un dels aspectes referenciats en el paràgraf anterior, com és la relació entre la guerra i el domini del mar. Xavier Ballestín, amb l'article *Navegació i guerra a la Mediterrània occidental a l'alta edat mitjana: De Sunyer II fins Abd ar-Rahman ar Rumahis*, destaca que, entre els segles IX i X, es va produir un canvi fonamental entorn aquesta qüestió, en què es passaria d'una època en què la guerra naval i la navegació “es practiquen sense cap interferència de poders amb vocació talassocràtica [...] a una conjuntura on els estats més potents [...] intervenen decisivament en la gestió del comerç i de la navegació i acaben fent de la guerra naval un afer institucionalitzat” (Ballestín, 2014, p. 58-59). Un procés, aquest, clarament capitanejat, a l'inici, per l'estat omeia, que sense cap dubte “intervé, mediatitza i acaba aconseguint capitalitzar els recursos, coneixements, xarxes i habilitats dels seus navegants” (*Ibidem*, p. 77), sent aquest un punt clau de desigual relació entre els musulmans i els comtats catalans, que tot i l'incipient desenvolupament d'un estol en els seus principals ports, és quelcom que tardarà uns segles, encara, a consolidar-se.

Com a conclusió del primer apartat, que ha volgut evidenciar la superioritat andalusina envers els contingents catalans (i la consegüent i majoritària direcció dels atacs bèl·lics des de terres andalusines cap a les cristianes al llarg del període), és d'interès parlar dels objectius de les asseifes. Una bona perspectiva l'ofereix l'obra clàssica de Pere Balañà, *L'Islam a Catalunya*, que considera que sorgirien com una resposta a les tendències secessionistes dels poders fronterers (Balañà, 2002, p. 30), alhora que planteja que, des de l'òptica musulmana:

L'objectiu cabdal de les ràtzies, qualificades també de “campanyes de defensa dinàmica”, era sobretot polític: Servien de control administrativo-militar i, a més, tenien funcions fiscals i depredatòries. En canvi, no pretenien ni la recuperació ni la repoblació dels territoris perduts. [...] En termes econòmics, el botí obtingut servia per compensar els impostos impagats i per penalitzar els endarreriments en els pagaments en què sovint incorrien les autoritats cristianes. [...] En l'aspecte militar, la destrucció de fortificacions representava la impossibilitat que el poder islàmic admetés l'existència de forces rebels organitzades. Per últim, la reducció a captivitat dels cristians fets presoners, caldria entendre-la com a captació d'ostatges amb una triple finalitat: l'obtenció de recursos monetaris mitjançant la seva redempció, la possessió de penyores [...] i el reclutament i alliçonament dels futurs aliats (*Ibidem*, p. 36-38).

2.1.2. Almansor i l'expedició contra Barcelona del 985

Arribat aquest punt, és adient fer un parèntesi per tractar la irrupció d'Almansor en el tauler de joc de les conjuntures bèl·liques peninsulars, l'acció més rellevant del qual va tenir lloc entre els anys 977 i 1002. Una obra de referència és *Almansor: L'exercici del poder a l'Occident musulmà medieval*, publicada el 2004 per Xavier Ballestín, on es ressegueixen els principals esdeveniments de la seva biografia, en especial la successió de càrrecs dins la cort cordovesa i les situacions provocades arran de la mort d'al-Hakam II i la successió pel seu fill, menor d'edat, Hixam, que, aprofitades amb astúcia, li van oferir l'oportunitat d'anar acumulant responsabilitats fins a l'assumpció del títol de *hàjib*, una posició que li va permetre dirigir nombroses i exitoses campanyes contra el Magreb i, sobretot, els regnes cristians.

No és la meua intenció centrar-me en aspectes concrets de la vida d'Almansor, que en cap cas són l'objecte del treball. Sí que considero convenient, per la seva rellevància historiogràfica i històrica, dedicar unes línies a l'expedició que va liderar contra Barcelona el juliol del 985.

Com a punt de partida, i malgrat tenir prop de quaranta anys, cal mencionar el dossier inclòs en el número 84 de *L'Avenç*, publicat el 1985 amb motiu del mil·lenari de l'efemèride, que sota el títol *Barcelona fa mil anys: L'assalt d'Al-Mansur* recopila cinc articles de diversos historiadors de renom¹. En paraules de Xavier Ballestín, aquestes aportacions:

Van posar els fonaments del que ha estat el marc per a la reflexió contemporània sobre la història de Catalunya en la segona meitat del segle X, inserint-la en el rerefons d'un esdeveniment de la història andalusina, l'escomesa d'Almansor, de la qual encara no s'havia fet la síntesi i l'aprofitament exhaustiu de les noves descobertes dels textos d'al-'Udhri i de l'anònim *Dhkr bilad al-Andalus*" (Ballestín, 2015, p. 73-74).

Començarem fent referència a dues obres dedicades específicament al fet en qüestió. Per una banda, el llibre d'on prové el text anterior, *Almansor i la destrucció de Barcelona*, l'analitza des d'òptiques diverses: A nivell factual, tracta el context previ de pressió en alça dels cristians a les fronteres o les innovacions introduïdes per Almansor en la morfologia dels exèrcits, com "la creixent i qualificada proporció de soldats professionals permanents" o "la presència creixent i progressivament aclaparadora [...] d'amazics del Magrib" (*Ibidem*, p. 61), privant els elements purament àrabs. Per descomptat, també relata el transcurs de l'expedició,

¹ El dossier inclou els títols: *La Catalunya del segle X*, Josep M. Salrach; *El que no se sap d'Al-Mansur*, Miquel Barceló; *L'expedició contra Barcelona segons les fonts àrabs*, Manuel Sánchez; *Marca i passadís: Els factors d'una expansió econòmica*, Gaspar Feliu; i *El naixement de la historiografia catalana*, Michel Zimmermann.

fent èmfasi en la superioritat absoluta de les tropes andalusines vers les catalanes o la manca de dades precises per avaluar amb precisió l'execució de l'expugnació, els nivells de destrucció o els fets ocorreguts després del setge (*Ibidem*, p. 86-89). Historiogràficament, es posa en dubte la versemblança de les cròniques musulmanes, que tendeixen a l'exageració, i ofereix una breu síntesi dels principals autors que han tractat el tema (*Ibidem*, p. 73-85).

Per altra banda, l'article *El dia en el que Barcelona va morir: La campaña contra los condados catalanes*, de Virgilio Martínez Enamorado, posa de relleu la significació del fet en el seu context, si bé donat el caràcter divulgatiu del text es dona més espai a l'explicació del desenvolupament de l'expedició en sentit estricte, amb elements com la preparació prèvia, l'arribada dels contingents, la resposta del comte Borrell, el setge, la retenció de captius o la consegüent separació, vers els francs, de la Marca Hispànica (Martínez, 2019, p. 48-50).

Per tancar aquest apartat, ens fixarem en algunes obres generals sobre Almansor i el tracte que donen a la campanya. Així doncs, l'aportació de Martínez, conjuntament amb Antonio Torremocha, recalca la dificultat manifesta, en les fonts, per avaluar les causes exactes que van motivar-la. Les relacions, almenys diplomàtiques, establertes entre Còrdova i Barcelona eren certament bones, i “sea por el deseo de acrecentar su prestigio ante los núcleos cristianos del Norte, sea por demostrar su fuerza atacando una región tan alejada, [...] Ibn Abí ‘Amir preparó con gran esmero esta campaña” (Martínez i Torremocha, 2001, p. 163).

Philippe Sénac hi dedica bona part del llibre *Almansor: El azote del año mil*, fent menció a elements com la ja mencionada relació de cordialitat establerta entre ambdues corts i la imprevisió de l'atac, altres campanyes efectuades per Almansor als comtats catalans (el 978 contra la regió del Barberà, el 982 contra Llinars del Vallès, Girona, l'Anoia i Òdena, el 984 contra Barcelona i el 999 contra el Pallars i Manresa), el desenvolupament dels esdeveniments principals, les conseqüències de la incursió en l'àmbit polític i comercial, i les formes com les fonts coetànies s'hi van referir (Sénac, 2011, p. 88-93). D'aquesta obra és especialment rellevant la referència a una idea, ja proposada a finals dels anys vuitanta per alguns historiadors, que considera que “la actividad militar desplegada por Almanzor se celebró sobre todo en torno a Barcelona, hasta el punto de que la incursión de 985 ha sido considerada a menudo como el acta de nacimiento de Cataluña” (Sénac, 2011, p. 118).

Una tesi, aquesta, que en essència prové del contingut exposat per Michel Zimmermann en les obres *Écrire et lire en Catalogne: IXè-XIIIè siècle* i *En els orígens de Catalunya: Emancipació política i afirmació cultural*. En efecte, dins d'un capítol de la segona

inequívocament titulat “La presa de Barcelona per Al-Mansur i el naixement de la historiografia catalana”, l'autor, si bé inicialment remarca les enormes proporcions del desastre i, en conseqüència, el pes que la historiografia ha atorgat al fet, acaba defensant la concepció del mateix com un punt d'inici, tant pels contemporanis com pels historiadors posteriors, que “en tingueren prou amb la transcripció dels testimoniatges concrets arribats fins a ells per a convèncer-nos que la presa de Barcelona fou immediatament percebuda com un esdeveniment fonamental de la història catalana” (Zimmermann, 1989, p. 71). Així doncs, sobre la base de la documentació notarial, que per raons pragmàtiques com la gestió de les terres que havien quedat ermes se'n va haver de fer ressò, conclou que, tot i els efectes devastadors, reflexats en les dites fonts per l'ús de termes com “devastata”, “depopulata”, “exterminacio” o “interruptio” (*Ibidem*, p. 75-76), les repercussions objectives de l'atac van ser escasses i, fins i tot, positives a llarg termini. Amb tot, l'esdeveniment hauria passat d'una mera qüestió administrativa a un abast més general i polític, no pel fet en si mateix com per les seves implicacions posteriors, en concret l'inici de què anomena un “alliberament doble”, és a dir, no només dels musulmans, sinó també dels francs, el qual “accelera un procés d'afirmació que la historiografia nascuda a Ripoll enregistra i suscita alhora” (*Ibidem*, p. 95). Zimmermann conclou, amb un to irònic i provocatiu, preguntant-se si “Al-Mansur no ha estat, potser, el padrí d'una Catalunya nascuda el 6 de juliol de 985?” (*Ibidem*, p. 92).

2.1.3. Cap a la imposició dels comtats catalans

Conclòs el parèntesi amirí vers les primeres dècades del segle XI, i ja en el context d'emergència de les primeres taifes, s'inicià el procés que Pierre Bonnassie oportunament va denominar com “el capgirament de la conjuntura”: la inversió de les forces a escala militar o, cosa que és el mateix, la incipient predominança cristiana en detriment dels musulmans.

Pierre Guichard remarca, així doncs, com els poders de l'actual Catalunya es veieren obligats (o, si més no, temptats) a intervenir bèl·licament en territori andalusí, en vistes del clima sens dubte favorable des de la seva posició. Amb tot, la zona fronterera entre ambdós mons, que tot i les ràtzies puntuals s'havia establert de forma força estàtica per sobre de Balaguer fins a un punt intermedi entre les costes de Barcelona i Tarragona, es va anar transformant en “una línia de pressió cristiana i d'una defensa musulmana que cedeix progressivament davant l'avenç de la frontera” (Guichard, 1998, p. 126). Insisteix, emperò, en la lentitud de l'avenç.

Certament, i com defensa Francisco García Fitz al seu article, els comtats catalans van saber aprofitar l'oportunitat que la debilitat andalusina els obria, i involucrar-se a les dinàmiques de fragmentació del centralisme omeia a canvi d'un profit dinerari i material. De forma puntual, abans, i generalitzada a partir de la dècada del 1050, els exèrcits cristians van començar a endinsar-se en territori andalusí amb un fi manifest com és l'extorsió econòmica sistemàtica:

La cabalgada y su corolario económico, la exigencia de parias, alcanzaban, de esta forma una más amplia significación estratégica, por cuanto representaban el mecanismo puesto en práctica para conseguir el progresivo debilitamiento de los reinos de taifas, condición previa a su completo sometimiento y anexión (García, 2023, p. 15).

El mateix autor, en el capítol dedicat a l'època de les conquestes cristianes dins del llibre *La guerra contra el islam peninsular en la Edad Media*, remarca com a singularitat de la guerra empresa en aquest període el fet que, ara sí, comencen a implicar una expansió territorial envers al-Àndalus. En aquest sentit, destaca el seu caràcter irreversible a llarg termini, diferència substancial respecte a l'expansió, per exemple, de les croades per la costa oriental del Mediterrani; el fet que els guanys territorials es fessin sobre espais plenament dominats pels estats islàmics i que ja comptaven amb unes estructures administratives i polítiques estatals consolidades i unes bases demogràfiques, econòmiques i tècniques sòlides; i el caràcter ni lineal ni constant del procés, marcat, en ambdós costats, per la combinació de ràpids avenços amb períodes d'estancament i retrocés fronterer (García, 2019, p. 54-55).

Un exemple paradigmàtic del cas que ens ocupa, per la seva significació i rellevància, fou l'expedició catalana contra Còrdova de l'any 1010. Sens dubte, és un dels temes que més tinta ha fet vessar en la historiografia, i prova d'això n'és la llarga llista d'obres que s'hi refereixen, segurament per tractar-se de les primeres campanyes d'aquest tipus oficialment efectuades pels comtes catalans. En aquest sentit, i com a punt de partida, Eduardo Manzano il·lustra la inversió de forces en benefici cristià, precisament, amb la susdita campanya, exemple de la creixent dependència dels prohoms musulmans vers les tropes estipendiàries provinents del nord, ja que va ser el califa al-Mahdi qui va acordar amb els germans Ermengol I d'Urgell i Ramon Borrell de Barcelona la prestació d'ajut militar en la seva causa contra Sulayman al-Mustain a canvi de dos dinars per dia i avituallament per cada militar, i cent dinars per dia pels comtes, a banda del botí corresponent (Manzano, 2014, p. 494).

Són també rellevants les aportacions d'Amancio Isla a l'obra ja mencionada, on a part de relatar minuciosament el decurs d'aquest episodi, fa palès el paper fonamental i prioritari

atribuït pels poders feudals a les càrregues de cavalleria (Isla, 2010, p. 211), factor innovador i diferencial en relació amb el període anterior. En un altre text, el mateix autor posa el focus en els significats i repercussions que aquesta va tenir, com són la capacitat dels comtes per organitzar una expedició pública i subministrar importants quantitats d'aliments i recursos (Isla, 2022, p. 53), a més de l'evident reforçament del prestigi del comte de Barcelona i, en especial, les seves arque, les positives conseqüències del qual serà motiu suficient perquè aquest tipus d'empreses resultin atractives i es decideixi efectuar-ne més (*Ibidem*, p. 56). Amb tot, i com conclou Isla, “se pasa de unas sociedades cristianas anegadas por el poder califal, sometidas a las violencias de sus ejércitos y sus rapiñas, a unos tiempos en los que son los cristianos quienes desarrollan su hegemonía militar sobre al-Ándalus” (*Ibidem*). Aquestes transformacions, o la “inversión de las suertes” en paraules del mateix autor, no es poden comprendre sense valorar altres factors interns de les societats cristianes, com el creixement demogràfic o la capacitat no només de resistència vers la pressió militar andalusina sinó també d'executar actuacions militars competitives (*Ibidem*).

A cavall entre les relacions bèl·liques i les diplomàtiques, una de les vies que confirmen l'hegemonia és l'expansió dels règims de pàries. L'obra de Pierre Guichard i Bruna Soravia dedica bona part de les seves pàgines a aquest peculiar fenomen, i s'exposa com els sobirans cristians van utilitzar diversos mitjans, entre ells una barreja d'intimidació per les armes i acció diplomàtica, per imposar als emirs el pagament d'uns tributs cada cop més exigents. A efectes pràctics, significaven la compra, als cristians, de la seva ajuda, neutralitat o no-agressió, i és complicat d'establir una data concreta en què aquesta retribució puntual de col·laboració militar va perpetuar-se. Els dits autors posen d'exemple el cas dels comtes de Barcelona, l'acció dels quals en aquest sentit es devia iniciar vers els anys 1035-1038, si bé pels volts del 1060 la quantitat obtinguda superaria ja els nou mil mancusos anuals, pagats per les taifes de Saragossa, Tortosa i Lleida (Guichard i Soravia, 2006, p. 133). Les conseqüències pels musulmans van ser negatives, com demostra “la degradación muy marcada de la calidad de las monedas entre el final del califato y las últimas taifas, en que no se acuñaron más que piezas de muy mediocre valor intrínseco” degut “en buena medida a estas enormes sangrías de metal precioso en provecho de los cristianos (*Ibidem*, p. 134).

D'aquestes rendibles dinàmiques en van treure profit no només els poders comtals, sinó també personalitats descendents dels vells llinatges nobiliaris. De fet, Bonnassie hi va dedicar un epígraf específic, titulat “Les iniciatives aïllades”. No és un tema menor perquè, en efecte, “és segur que guerrers catalans participaren, a títol individual, en les grans empreses de la

Reconquesta: [...] la glòria i els beneficis materials que podien esperar de treure'n eren raons prou fortes per a seduir-los” (Bonnassie, 1981, p. 298). Dos exemples paradigmàtics, citats per l'autor, són Arnau Mir de Tost i Mir Geribert d'Olèrdola (*Ibidem*, p. 307).

Centrant-nos en el primer, l'obra monogràfica *Arnau Mir de Tost: Un senyor de frontera al segle XI*, de Francesc Fité i Eduard González, és una síntesi biogràfica dels esdeveniments més rellevants de la vida del cavaller, partint d'un ric corpus documental de més de cent cinquanta-cinc documents. S'hi tracta el context en què va ser possible l'aparició d'aquest prototipus de cavaller cristià independent (si bé en estreta col·laboració amb els comtes d'Urgell i Barcelona) que impulsa “una guerra santa contra l'infidel, d'ideologia inspirada, i perfectament orquestrada per la poderosíssima Església, que culminarà amb la crida a les croades de tot el poble cristià” (Fité i González, 2010, p. 22), a banda d'altres aspectes més vinculats amb el personatge pròpiament dit, com l'acumulació de riquesa material i territorial que va assolir, constatable en el seu testament, el desenvolupament de les conquestes a la vall d'Àger i la Ribagorça o la compaginació del domini de les armes amb la capacitat de negociació i pacte, el qual li va permetre rebre, tal com un comte més, algunes pàries. En definitiva, “no deixa de sorprendre [...] el gran nombre d'empreses que protagonitzà [...] totes les quals permeten entendre el prestigi assolit pel cavaller actuant com a senyor de frontera, és a dir, fent la guerra, guanyant noves terres a l'Islam i repoblant-les” (*Ibidem*, p. 20).

2.1.4. A tall de recapitulació: Un balanç comparatiu i crític

No voldria concloure l'apartat sense fer un balanç d'aquestes. Des del punt de vista de les fonts andalusines, són rellevants dues aportacions de Josep Suñé. Per una banda, el llibre *Guerra, ejército y fiscalidad en al-Andalus* inclou un annex amb una taula on consten totes les accions militars que, entre els anys 708 i 1172, van involucrar, com a promotors o receptors, els territoris d'al-Àndalus i els regnes cristians del nord². Per cada una, es detallen dades com el lloc, l'executador, la tipologia d'actuació i de tropes o les referències bibliogràfiques que n'han parlat. Per tant, un recurs com aquest és molt útil pel tema que ens ocupa, perquè establint els dos períodes cronològics estudiats i efectuant un simple recompte, es pot constatar de forma molt visual (vegeu Figura 2) la inversió de les forces entre un i altre, idea clau defensada al llarg dels epígrafs anteriors.

² Amb “atacs cristians” Suñé es refereix als regnes cristians en general, no exclusivament als comtats catalans.

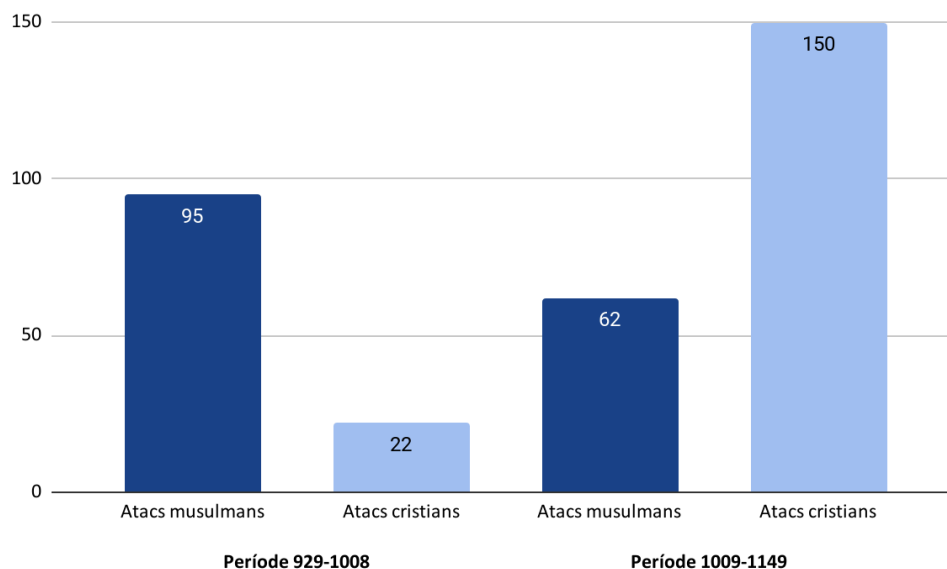

Figura 2: Gràfic comparatiu de les expedicions militars efectuades per musulmans i cristians en els períodes cronològics analitzats (Elaboració pròpia en base a Suñé, 2020, p. 182-201).

Per altra banda, no deixa de ser interessant la perspectiva d'anàlisi que el mateix autor vol obrir amb l'article *Was the Umayyad Caliphate of Cordoba as Strong as Arab Chroniclers Claimed?*, on defensa que les cròniques musulmanes que ens han arribat (i que són de les poques fonts de què disposem pel període) presenten una visió esbiaixada dels fets, clarament inclinada en benefici dels interessos del califat, sent aquesta una advertència fonamental de cara a la seva utilització com a font primària per part de la historiografia. Suñé posa de manifest que una lectura crítica d'aquestes evidència que el canvi en l'hegemonia militar a la Península Ibèrica al segle XI no hauria sigut tan abrupte com s'havia sostingut, donada la imatge excessivament favorable que els textos donaren als últims Omeies, i que, en realitat, el seu declivi seria molt anterior (Suñé, 2019, p. 36). Factors com la infravaloració de les victòries cristianes, el silenciament de les derrotes musulmanes i, per contra, l'exageració dels seus triomfs, han resultat en una imatge imprecisa del poder militar del califat que pretenia, en definitiva, que "what the Caliphate did not manage to achieve on the battlefield was achieved on the desks of chroniclers and compilers" (*Ibidem*, p. 49).

2.2. Les relacions diplomàtiques

Un dels aspectes més interessants d'estudiar sobre les relacions entre els comtats catalans i els territoris musulmans són els vinculats amb la diplomàcia, és a dir, tots aquells tractats i

negociacions efectuats a través d'ambaixades i delegacions enviades des d'un costat o altre per resoldre, establir i negociar les condicions de convivència o el reconeixement mutu, depenent de les circumstàncies de cada moment i les necessitats polítiques de cada entitat.

Bonnassie, per la seva banda, s'hi refereix de passada i de forma poc explícita, donat el caràcter certament indissoluble entre el fet militar i el diplomàtic. Sí que posa de manifest que, abans del 950, el desconeixement entre l'islam ibèric i la cristiandat catalana era recíproc i total, exceptuant algunes "picabarelles frontereres lliurades sense cap pla de conjunt" (Bonnassie, 1979, p. 298). Això canviarà d'ençà de la reorganització territorial i política de la Marca Superior efectuada per Abd al-Rahman III, en què factors com la submissió dels Banu Qasi o els al-Tawil faran desaparèixer la "frontera" existent, fins llavors, entre Còrdova i les contrades catalanes, donant peu, ara sí, a uns contactes pròpiament polítics entre ambdós.

Com les militars, les relacions diplomàtiques també presenten dues etapes. A l'inici, semblaria que els contactes es realitzen indirectament a través de la "mediació de les legacions que, des de Germània i Itàlia, travessen Catalunya per tal d'anar en presència del califa" (*Ibidem*). L'important és, aquí, el fet que tant a Barcelona com a Còrdova hi arriben referències, de bona mà, de l'altre, cosa que va oferir als comtes catalans no només un exemple sobre com es desenvolupaven els contactes transfronterers, sinó també l'oportunitat d'afegir els seus representants en els seguicis. Des del 950, Borrell II hi va enviar fins a tres ambaixades pròpies, la recepció de les quals va anar evolucionant de la humiliació inicial per l'immobilisme del califa al reconeixement i benevolència mútua, expressada en intercanvis de correspondència i l'enviament d'ambaixades i regals sumptuosos. Tot plegat va implicar:

L'entrada de Catalunya [...] en la clientela del sobirà musulmà: semblaria, en particular, que el comte de Barcelona hagués jurat fidelitat al califa. Així, els catalans, en endavant, totalment deslligats de l'obediència franca, semblen presentar-se sense gaire reticència a la temptativa d'instauració de l'estat pluriconfessional en què se somia a Còrdova (*Ibidem*, p. 299).

Com s'ha dit, entorn de les relacions diplomàtiques la qüestió de les fonts és clau, sobretot pel que fa a trobar-ne d'adequades. Aquesta idea es manifesta en l'article *Christian-Muslim diplomatic relations: An overview of the main sources and themes of encounter*, de Nicholas Drocourt, que si bé no se centra en al-Àndalus sinó en el món islàmic en general dels segles VIII-XI, sintetitza la documentació on resseguir les relacions diplomàtiques i la informació que se'n pot extreure. Així, fa èmfasi en la varietat de textos a l'abast, tot i que en essència parlem d'una font directa, com són les cartes, missatges oficials i la correspondència, poc

nombroses, i una d'indirecta, formada per textos narratius com les cròniques, del qual se n'han conservat més (Drocourt, 2010, p. 30-34). En aquest punt, l'autor realitza una comparació de dos exemples de pactes diplomàtics ibèrics efectuats en dues conjuntures oposades: el tractat de Teodormir, del segle VIII, des d'una superioritat musulmana, i els tractats de les pàries, ja al segle XI i sota domini cristià (*Ibidem*, p. 43-45). De testimonis com aquests en podem extreure, doncs, una sèrie de dades que van més enllà del pacte diplomàtic pròpiament dit, com l'exposició del poder en cada context (i la consegüent tendència a la manipulació dels fets per oferir una imatge més convenient del sobirà); la recepció, favorable o no, de les aliances entre els cronistes; el reconeixement de l'altre, malgrat la diferència cultural i religiosa; les persones involucrades en la diplomàcia, sovint del cercle de màxima confiança del governador; el desenvolupament de les recepcions oficials, els cerimonials i protocols; les motivacions dels tractats, en què destaquen les qüestions vinculades amb la guerra; els intercanvis de sumptuosos regals o la dimensió econòmica i comercial de la diplomàcia, aspectes, aquests últims, que analitzarem amb detall en els capítols següents. Amb tot, “diplomatic relations were frequent, and religious difference seems not to have been considered an obstacle to such relations and understandings” (*Ibidem*, p. 47).

Una de les primeres aproximacions a les relacions diplomàtiques entre catalans i musulmans específicament ens arriba de la mà de Philippe Sénac, que en una comunicació del 1995 defensà que “le succès rencontré par le raid d'al-Mansûr [...] ne saurait faire oublier que les comtes de Barcelone et les califes de Cordoue entretenaient des relations d'un caractère beaucoup plus pacifique sous la forme d'ambassades” (Sénac, 1995, p. 87). Explica, doncs, que l'interès historiogràfic per aquesta qüestió era encara reduït, en part per la pobresa de les fonts i la derivada dificultat per establir el nombre i la cronologia de les ambaixades, el qual es proposa aconseguir amb aquest estudi, a més d'analitzar-ne la naturalesa i les conseqüències. Amb tot, a banda d'oferir una relació cronològica de les ambaixades, la motivació genèrica de les quals era mantenir la pau, Sénac conclou afirmant que aquesta pràctica va ser breu, majoritàriament unilateral i amb un nombre reduït de legacions; que va respondre a l'obligació dels comtes catalans de sotmetre's al califa, vista la llunyania del sobirà franc i l'amenaça constant de les incursions andalusines (*Ibidem*, p. 95-97); i que, pels musulmans, els intercanvis diplomàtics “s'inscrivent dans une politique extérieure plus générale qui ne semble pas avoir distingué les comtes de Barcelone des autres souverains du nord de la Péninsule” encaminats, doncs, a evitar una gran coalició d'aquests aplicant “un principe simple mais efficace: diviser pour régner” (*Ibidem*, p. 97).

Els aspectes vinculats amb les formes concretes que adquirien les relacions diplomàtiques, en el nostre cas materialitzades en les visites dels ambaixadors dels comtes catalans a Còrdova, han estat estudiats, darrerament, per Elsa Cardoso. L'article en concret analitza els cerimonials i protocols de l'època califal, des d'una perspectiva comparativa amb els models bizantins i abbàsides. Demostra, primer, que la institucionalització d'un procediment rígid en la matèria no és anterior a Abd al-Rahman III, vist que això només és possible un cop consolidat un poder polític fort i centralitzat basat en l'extracció fiscal que permetés ascendir al califa a una posició inabastable i simbòlica (Cardoso, 2018, p. 392), el qual li donaria una legitimitat a llarg termini que, de fet, en el cas ibèric es va assolir, com demostra el manteniment dels estàndards diplomàtics omeies en els regnes de taifes (*Ibidem*, p. 433). L'autora fa èmfasi, també, en la construcció de la ciutat palatina de Madīnat al-Zahrā, als afores de Còrdova, com a centre de recepció de les ambaixades, jugant amb l'arquitectura com una forma crucial d'expressió del poder califal i, més important encara, de submissió del visitant (*Ibidem*, p. 394). Arribat aquest punt, Cardoso exposa detalladament tota l'escenografia que envoltava les recepcions diplomàtiques, com la preparació prèvia, les exhibicions i desfilades militars, els laberíntics recorreguts que feien els seguicis per passadissos, estances i luxosos jardins i, finalment, la trobada amb el califa i el que implicava en termes de decorats, vestimenta, protocol, representació de les jerarquies, regals, etc. D'això, l'article n'ofereix un exemple significatiu, si bé protagonitzat pel rei Ordoni IV de Lleó, però amb un *modus operandi* que no hauria de diferir gaire del que haurien experimentat els representants dels comtes catalans:

Once the foreign would be at the entrance of the *majlis*, they would be motioned to proceed, as it happened with Ordoño IV, who moved slowly between the two lines of soldiers [...] and upon entering the hall he prostrated on the floor, remaining in such a humble position for some time. He stood up and after a few steps, he threw himself on the floor again [...] before reaching a proper distance between himself and the caliph, and upon stretching his hand, the caliph gave him his to be kissed. He then took the seat prepared for him, though never turning his face away from the caliph and thus walking backwards (*Ibidem*, p. 427).

Per acabar, fixem-nos en les relacions diplomàtiques amb els regnes de taifes. Un exemple paradigmàtic, com s'ha avançat, són els contactes entre el comtat de Barcelona i la taifa de Dènia, en especial sota el govern de Ramon Berenguer I i 'Ali ibn Mujàhid. Això és tractat per Travis Bruce en un article on, després d'una exhaustiva anàlisi del context en què es trobaven les diverses potències del Mediterrani occidental i els interessos, essencialment

d'expansió comercial, que compartien, defensa la tesi que “if Barcelona and Dénia wanted to benefit from the Mediterranean economy, it behooved their rulers to maintain a dialogue based, not on religious differences, but on mutual economic profit” (Bruce, 2009, p. 34). Així doncs, l'autor planteja que s'hauria prioritzat la diplomàcia i, en definitiva, l'assoliment d'acords pacífics i de benefici mutu, que no recórrer a les armes, les conseqüències del qual no semblarien òptimes per cap de les parts. Paradoxalment, ambdues entitats polítiques, antagòniques en la religió i en la competència pels espais, preferien la pau, encara que impliqués cedir a les condicions de l'altre, per exemple amb la imposició d'un règim de pàries (*Ibidem*, p. 22). Per posar un exemple, a tall de conclusió, del tipus d'acords diplomàtics de què parlem, és revelador un tractat del novembre de 1058 en què s'estableix, pel costat cristià, que correspon al bisbe de Barcelona la jurisdicció espiritual sobre els cristians de Dénia, les Illes Balears i Oriola; i pel musulmà, que es mencionaria el nom d'Ali a les esglésies durant els sermons (*Ibidem*, p. 25-27), cosa que resulta en què “Barcelona could thus be sure of the spiritual well-being of its subjects during their time in this Muslim taifa, and knew that the treaty offered them recognition in the eyes of the Muslim court” i, alhora, “would help ensure that merchants perceived Dénia as a particularly welcoming, and this could only help to promote commercial activities and fiscal abundance” (*Ibidem*, p. 33).

Per acabar, una obra de referència en aquest àmbit específic és el segon volum dels *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'Edat Mitjana*, publicat el 2018 per l'Institut d'Estudis Catalans i que versa específicament sobre les relacions diplomàtiques dels comtats catalans amb els regnes peninsulars i al-Àndalus des del segle XI fins a l'any 1213. La rellevància de l'obra és, en aquest sentit, doble: Per una banda, per l'abundant corpus documental que ofereix, el qual inclou documents d'interès pel nostre estudi com un acord de col·laboració militar establert, el novembre del 1120, entre Ramon Berenguer III i l'alcaid de Lleida, Avifilel Ibn Hilal (Ferrer i Riu, 2018, p. 198), però també d'altres de tipus molt variat, com cartes entre potentats, actes d'esdeveniments religiosos, juraments de fidelitat, pactes i aliances, testaments, donacions, convinences, memòries o butlles papals. Per l'altra, i per la part directament vinculada al tema que ens ocupa, és destacable el contingut del capítol de Carles Vela titulat “L'Àndalus en la política de Barcelona i la Corona d'Aragó”, que a manera d'introducció prèvia a la dita documentació hi sintetitza els principals fets ocorreguts, en matèria diplomàtica, des de mitjan segle VIII fins als temps de Pere el Catòlic entre musulmans i catalans. L'estil narratiu emprat per l'autor, si bé marcat per una clara tònica factual, permet constatar l'empremta dels tractes

diplomàtics en elements i esdeveniments com la caracterització dels protagonistes dels primers contactes (sota la tutela franca, a l'inici, i com a comtes autònoms, després); el desenvolupament de les ambaixades enviades, des d'un costat i l'altre, en el moment de submissió dels comtats catalans al califat i viceversa; la gestació, negociació i imposició dels règims de pàries; els tractes particulars després de l'eclosió de les taifes (en concret, com veurem, amb la de Dénia); la convulsió en l'ordre establert per l'arribada dels almoràvits; o la conquesta de la Catalunya Nova. Així doncs, el text evidencia la transformació produïda en els comtats catalans, amb el pas d'un moment inicial en què “de l'Àndalus, als catalans els interessaven més la seguretat -en època emiral i califal- i l'or -en època taifa- que no pas la terra” (Vela, 2018, p. 119) a un altre, més tardà, on “aquests espais d'actuació preferent de cada príncep [els protectorats] duïen annexa d'una manera més clara i real la idea que podien esdevenir espais de conquesta” (*Ibidem*, p. 151), i com això es manifesta en la diplomàcia.

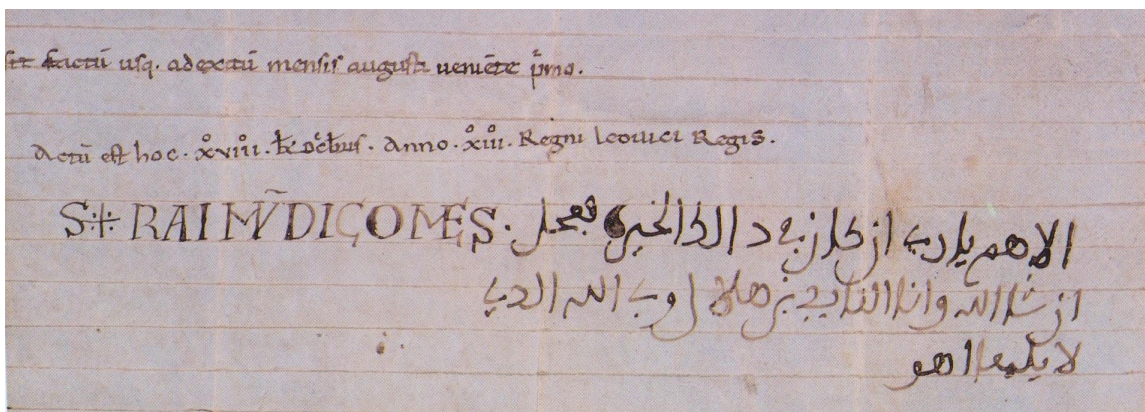

Figura 3: Detall de les signatures d'una convenença entre el comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, i el caid de Lleida, Ibn Hilal, de novembre del 1121 (Miquel i Sala, 1998, p. 219).

2.3. Les relacions comercials

L'abundància d'obres que tractin les relacions comercials entre al-Àndalus i els comtats catalans és molt limitada, encara que el tema no manqui, en absolut, d'interès. Això es podria deure tant a la problemàtica de les fonts com a la preponderància i interrelació amb el fet militar, dos aspectes ja mencionats anteriorment. La realitat és que pel període que comprèn els segles X i XII, pràcticament no hi ha cap obra que ho abordi de forma específica, motiu pel qual ens veiem obligats a examinar-ho des de referències particulars en obres genèriques que, alhora, són també molt modestes. Per contra, la qüestió comercial entre musulmans i

cristians sí que ha tingut un recorregut historiogràfic considerable quan abasta cronologies posteriors, en especial a partir del segle XIII³.

Segons la perspectiva de Bonnassie, al llarg del segle XI el comerç directe entre les dues entitats no va cessar, si bé, com dèiem, les fonts són poc clares. Mentre que “en conjunt, podem percebre la natura i l’origen de les importacions, les exportacions [...] escapen totalment a la recerca”, donant com a resultat que “sobre aquest punt, essencial, restem dissortadament a l’estadi irritant de la hipòtesi” (Bonnassie, 1979, p. 318). Això dificulta l’obtenció d’una visió de conjunt que integri totes dues direccions, tot i que ens hi podem aproximar a través d’altres mitjans. Fixem-nos, d’entrada, en aquests dos actors principals.

Per una banda, les importacions des d’al-Àndalus cap a Catalunya són ben conegudes i resseguibles a través dels llegats testamentaris, on destaquen peces d’orfebreria, espècies (del qual semblaria que Barcelona n’és el punt de difusió cap a l’Occident cristià) i, sobretot, tèxtils de tota mena, com vestits i teixits, draps de seda brocats amb or, pellisses de fennec, catifes o vànoves (*Ibidem*, p. 363-367). Per contra, les exportacions són més complicades de fiscalitzar, i de fet Bonnassie lamenta que “és una mica decebedor arribar al cap d’una llarga investigació i haver de donar un balanç negatiu”, ja que “de tots els documents consultats [...] no n’hi ha ni un que es refereixi, de prop o de lluny, ni que sigui per simple al·lusió, a un eventual comerç d’exportació vers els països de l’Islam” (*Ibidem*, p. 367).

Tenint tot això en compte, és arribat aquest punt quan ens hem de plantejar si potser seria més adient considerar que la guerra i el comerç són dues cares d’una mateixa moneda. No és, en absolut, una hipòtesi agosarada, i menys tenint en compte que el mateix Bonnassie va posar sobre la taula l’opció que, reconeixent la importància del fet militar i, en particular, els sous pagats als soldats catalans contractats com a mercenaris pels exèrcits musulmans (al qual s’hi han d’afegir, posteriorment, els tributs imposats als regnes-taifes com a garantia de la pau, esdevenint ambdós les vies essencials per les entrades d’or), Catalunya, com a exportadora, hauria ofert els homes com a producte, i “tingué, doncs, essencialment, a l’origen, el paper d’un mercat de mà d’obra: mà d’obra nombrosa, altament especialitzada en l’ofici de les armes i -sembla- remarcablement equipada” (*Ibidem*, p. 369). No obstant això, aquesta observació no ha d’implicar necessàriament la inexistència d’exportacions comercials pròpiament dites, que segur devien existir, per exemple vinculat al tràfic d’esclaus, el comerç

³ A tall d’exemple, l’estat de la qüestió d’Stephen P. Bensch *The Commercial Surge of Catalonia* (2013, Institut d’Estudis Catalans) o l’article *Las relaciones comerciales de Barcelona con la España musulmana a fines del s. XII e inicio del XIII* de Carme Batlle (1987, Anales de la Universidad de Alicante: Historia Medieval).

de la fusta o el contraban d'armes, pel qual les evidències també són poc exactes, tot i que en última instància “res no permet conèixer la natura ni apreciar-ne l'amplitud” (*Ibidem*).

L'obra més rellevant per estudiar-ho és *Comercio y comerciantes en la España musulmana: La reordenación comercial de la Península Ibérica del 900 al 1500*, d'Olivia Remie Constable. De fet, d'ençà de la seva publicació l'any 1997, pràcticament no n'ha aparegut cap altra de característiques semblants, ni plantejant noves línies d'investigació ni replicant les aportacions de Constable. El text estudia el pas dels mercaders i els seus productes des de i cap a al-Àndalus en els segles X i XII, a través de temes molt diversos com els canvis en la xarxa comercial mediterrània, l'ofici de mercader o el paper de les autoritats governamentals.

Per la part que ens ocupa, Constable ressalta, de nou, l'existència de dues fases: Una primera, entre el segle X i finals del XII, en què el comerç andalusí va gaudir de puixança i estabilitat, el qual es va deure, en part, a la seva posició estratègica, ja que des d'una òptica mediterrània “era el mercado situado en los confines de Occidente: Un consumidor de productos importados desde Oriente, un exportador de productos andalusíes y una parada en el camino para los productos que desde Europa se dirigían hacia el sur” (Constable, 1997, p. 6); i una segona, a partir de la primera dècada del XIII, en què els processos de conquesta empresos pels cristians també haurien anat colonitzant, progressivament, els espais comercials, amb un major protagonisme, en el cas català i com a exemple, dels ports de Barcelona i Tarragona com a portes d'entrada a la Península. Entorn aquesta qüestió no hi ha, però, consens, ja que:

Si bien resulta fácil aceptar el hecho básico del cambio del predominio comercial musulmán en favor del cristiano, [...] es mucho más complicado hallar una explicación para este cambio. Las teorías abarcan desde la simple superioridad cultural hasta hipótesis más sutiles y elaboradas que tienen en cuenta diferencias tecnológicas y desarrollo agrario, la estructura política y militar, el balance comercial y monetario, o la demografía (*Ibidem*, p. 13-14).

A banda d'això, l'autora dedica un capítol al paper d'al-Àndalus dins la xarxa comercial cristiana, on s'inclouen els comtats catalans, si bé considera que les connexions no van ser tan extenses ni consolidades com amb l'esfera islàmica mediterrània (*Ibidem*, p. 45). No descarta, amb això, l'existència d'un comerç nord-sud, però sí que ressalta que aquest fou més “informal”, en comparació amb altres regions, donat que no significava transaccions de gran abast, cosa que, alhora, garantia que es mantingués en moments de conflicte bèl·lic entre musulmans i cristians (*Ibidem*, p. 53). Arribat aquest punt, Constable procedeix a desgranar les relacions comercials en base fonts de tipologia diversa, com les cròniques dels geògrafs

àrabs, en especial Idrisi; les rutes i camins terrestres, la seguretat dels quals era promoguda i garantida pels potentats; els documents fiscals que detallen les llistes de tarifes, portatges i altres impostos a la circulació; les referències, en textos cristians, a articles andalusins disponibles als mercats; o les evidències relatives a la circulació de moneda musulmana, tot i que aquest aspecte no ha d'implicar l'existència d'un comerç, vist que bona part de l'or que arribà als territoris cristians va ser obtingut a través dels règims de pàries (*Ibidem*, p. 53-61).

Tots aquests testimonis són de gran utilitat per avaluar l'abast de les relacions comercials existents entre al-Àndalus i els comtats catalans, cosa que Constable complementa amb una anàlisi de les importacions i les exportacions des del costat musulmà. Pel que fa a les primeres, els principals productes importats eren espècies, draps, articles alimentaris, metalls i pedres precioses, ceràmica, pells, cuirs i, en menor mesura, animals, esclaus i fusta (*Ibidem*, p. 178-199), de cada un dels quals l'autora ofereix una descripció detallada sobre les implicacions de la seva adquisició. En relació amb les segones, les mercaderies exportades cap als regnes cristians eren molt més diverses, i provenien tant de la producció pròpia com d'una "redistribució" d'articles exòtics portats de territoris més llunyans. Ambdós orígens incloïen productes de luxe i d'ús més quotidià (per exemple, l'oli d'oliva), matèries primeres (seda, cuir, coure) i, sobretot, manufactures realitzades per artesans andalusins altament qualificats, on destaquen els draps de seda brocats, els cordovans, les vaixelles de coure o la ceràmica pintada, aquesta última particularment demandada a Catalunya (*Ibidem*, p. 201).

Figura 4: Ceràmica pintada de tipus "verd i manganès", una de les principals manufactures produïdes en els tallers andalusins (Conjunto Monumental de Madinat al-Zahara)

Deixant de banda aquesta interessant monografia, centrem-nos en les referències al comerç entre els comtats catalans i al-Àndalus en altres obres. Pel període del final del califat,

Eduardo Manzano menciona una disjuntiva estretament vinculada amb els apartats anteriors del treball, ja que després de les derrotes musulmanes a Alhándega i Simancas, Abd al-Rahmán III va canviar d'estratègia, sent partidari d'establir d'una sèrie de treves en què s'intensificarien les missions diplomàtiques amb les corts cristianes. De retruc, l'impuls d'aquestes dinàmiques “fueron especialmente importantes con los antiguos condados carolingios de Cataluña, donde sirvieron para impulsar un naciente comercio que atravesaba ese territorio y comunicaba el al-Ándalus con la Europa septentrional” (Manzano, 2019, p. 7).

Avançant a l'època d'Almansor, el llibre ja citat de Virgilio Martínez i Antonio Torremocha constata que, malgrat la manca d'evidències en les fonts literàries, el registre arqueològic i els tresors que s'han conservat demostren que durant la segona meitat del segle X va existir un cert nivell d'intercanvi, tot i que reconeixen la dificultat per esbrinar “qué parte de estos objetos [...] hallados en ámbitos cristianos corresponden a una actividad comercial pacífica y qué parte a expolios realizados en el transcurso de expediciones militares, pagos de rescate o regalos” (Martínez i Torremocha, 2001, p. 166). Afegeixen, també, que la documentació catalana permet constatar l'existència d'intenses relacions comercials dels seus comtats amb al-Àndalus fins a l'atac d'Almansor contra Barcelona, com demostra l'acord establert anys abans, en matèria comercial, entre Abd al-Rahman III i Sunyer I (*Ibidem*, p. 167-168).

Referent, també, al període amirí, és certament paradoxal que Pedro Chalmeta, en l'article *Análisis económico: La actuación de al-Mansur*, on precisament critica que “los estudios del reinado de Ibn Abi ‘Amir [...] han estado generalmente desequilibrados por haberse centrado, esencial y preferentemente, en su intensa y deslumbrante actividad militar [...] con notable infravaloración de lo socio-económico” (Chalmeta, 2019, p. 86), no hi faci cap referència a l'impacte de les seves polítiques amb relació al comerç amb els altres regnes peninsulars.

Felipe Maillo, per la seva part, assegura l'existència de contactes i relacions de variada naturalesa entre ambdues entitats, dins les quals dona per suposades les de tipus comercial (Maillo, 1995, p. 123). En concret, i com s'ha constatat al llarg del capítol dedicat als vincles de tipus diplomàtic, posa sobre la taula que, a partir del segle XII, catalans i provençals van començar a establir de forma recurrent tractats amb els sobirans musulmans, no només els d'al-Àndalus, sinó també amb els d'Egipte, Síria, Tunísia i el Magreb, amb l'objectiu d'atribuir-se una protecció mútua, especialment contra la pirateria (p. 128).

La qüestió comercial o, millor dit, el debat historiogràfic que l'envolta, és presentat per Stephen P. Bensch en l'obra *Barcelona i els seus dirigents*, que en bona mesura se centra en

l'estudi dels factors que van contribuir al desenvolupament i creixement de la ciutat fins a la consolidació de la seva expansió d'ençà del segle XIII en endavant. En referència, doncs, al comerç, Bensch rescata la tesi de Henri Pirenne, qui "va procedir a oferir una solució clàssica i elegantment simple al problema: el creixement inicial de les ciutats va dependre directament de la reactivació del comerç a llarga distància, que ja era manifest al segle X" (Bensch, 2000, p. 79). Un comerç a llarga distància al qual, evidentment, hi hem d'incloure les relacions establertes per alguns comerciants "cap a la riquesa llegendària de l'Àndalus" (*Ibidem*, p. 108), que haurien aportat, en última instància, un impuls clau per l'ensopida economia europea. No obstant això, i com remarca l'autor, la percepció entorn aquest fet ha tendit a capgirar-se, reduint la importància atribuïda al comerç i entenent-lo, més que com un factor generador de l'auge econòmic, com el resultat de l'expansió agrícola i demogràfica ja engegada amb anterioritat, cosa que explicaria, per exemple, que la devastadora campanya d'Almorsor no fos un obstacle per la seva continuïtat (*Ibidem*, p. 80-81). Així doncs, segons Bensch, si bé els vincles comercials amb els musulmans no serien menyspreables, sobretot si es valoren les diferències manifestes entre ambdues entitats, no s'hauria de sobredimensionar el seu paper, ja que fins ben entrat el segle XII i "fins que les famílies locals no van invertir en el comerç a llarga distància i van instal·lar-se mercaders estrangers a Barcelona, el comerç va existir solament a la perifèria de l'economia urbana" (*Ibidem*, p. 109).

Una última referència, per tancar l'apartat, la trobem en l'article *Economic trends in Al-Andalus during the period of the Taifah states*, de Mhmmad Benaboud. Malgrat els anys de la seva publicació, analitza les conjuntures econòmiques que es van esdevenir en les taifes des del segle XI en endavant, prestant especial atenció al moment de declivi del seu potencial comercial i als problemes monetaris que van afrontar, i l'aprofitament d'aquesta situació en benefici dels regnes cristians. Per fer-ho, es fixa algunes característiques bàsiques dels sistemes econòmics dels dits regnes per assolir un diagnòstic global, com són el treball, la producció, la indústria i, també, el comerç. Tot plegat el porta a concloure que "the internal problems of the economies of the Taifah states were therefore further complemented, if not stimulated, by the general decline of trade in the Islamic world" (Benaboud, 1987, p. 10).

Recapitulant, les relacions comercials són les que més problemes plantegen a l'hora de ser estudiades, a causa de la manca de fonts donada la seva naturalesa. En conseqüència, si bé les investigacions efectuades procuren esmentar-les sempre, donada la importància que tradicionalment s'ha atorgat al comerç com a factor explicatiu del desenvolupament de les societats, resta pendent una aproximació més sistemàtica i que entri al fons de la qüestió.

3. Tresors i obres d'art: Un testimoni singular de les relacions

Arribat aquest punt, s'ha vist que, en certs temes vinculats amb l'estudi de les relacions entre al-Àndalus i els comtats catalans als segles X i XII hi ha, encara, buits historiogràfics i una quantitat d'obres bibliogràfiques força limitada. No és moment de cercar-ne les causes, però sí de plantejar una via, recentment posada en valor en els estudis històrics en general i en aquest tema en particular, com unes noves fonts a través de les quals poder efectuar una aproximació interessant i complementària a uns fenòmens que no han tendit a deixar-hi massa rastre. Em refereixo, així doncs, a l'estudi d'una sèrie d'objectes, que podem anomenar "tresors" o "obres d'art", fabricats en els tallers andalusins i que, per mitjà de processos de diversa índole, van acabar sent traslladats als territoris cristians del nord i, particularment, als comtats catalans, on se'n conserven notables exemples.

No obstant això, les investigacions que fins avui s'han efectuat entorn aquestes peces han tendit a analitzar-les des de l'òptica de la Història de l'Art, és a dir, centrant-se més aviat en aspectes relacionats amb l'estètica, la iconografia, el simbolisme, la tècnica, la funcionalitat o la conservació d'aquestes, i no tant en la significació o la rellevància històrica que un objecte d'evident origen musulmà pugui haver ocupat una posició central en una església o en la cort d'un comte cristià (que, de fet, és l'element més rellevant pel cas que ens ocupa).

És per això que, en les línies que segueixen, es presentarà, per una banda, una breu revisió bibliogràfica encaminada a constatar, en matèria estrictament històrica, fins on han arribat els estudis relacionats amb els dits tresors, de quina tipologia d'objectes parlem i quins aspectes han suscitat més interès historiogràfic; i, per l'altra, una valoració de l'escaiença del plantejament d'aquesta nova línia de recerca a partir d'alguns exemples específics.

3.1. El recorregut de la qüestió en la historiografia

L'interès historiogràfic per les obres d'art islàmiques ha estat ampli i variat, també entenent-les com un instrument de legitimació i propaganda política. Aquesta darrera qüestió ha estat tractada per l'arqueòleg Juan Zozaya en el capítol *L'objecte d'art com a expressió del poder califal*, dins l'obra *L'Islam i Catalunya*, on demostra que al llarg de la història d'al-Àndalus els diferents poders van promoure activament la creació d'una manufactura "estatal" d'objectes art encaminats a la difusió de l'autoritat musulmana arreu de la Península (Zozoya, 1998, p. 113). Les peces sortides dels tallers cordovesos, per tant, s'han d'analitzar

tenint en compte tant el seu valor intrínsec com el simbòlic, això és, els missatges que de forma intencionada amaguen, més o menys explícitament, al darrere. De fet, seria aquesta permeabilitat dels significats atribuïts el que permetria no només l'atracció cultural i estètica per les mateixes per part dels cristians, sinó també la seva ulterior resignificació, obviant-ne el contingut politicoreligiós que el va promoure i ressaltant-ne l'exotisme i l'estratificació social que emana (*Ibidem*, p. 113-114). L'autor, després de descriure amb detall la diversitat d'articles de què parlem, entre els quals destaquen els teixits, la ceràmica, els pots de marfil, els manuscrits, les arquetes o les armes, afirma que la finalitat última del fet de regalar-los, encara que sota l'aparença d'una generositat fortuïta, era sempre la de “captar voluntats” vers els enemics (*Ibidem*, p. 115), i si bé dona per assegurada i genèrica l'admiració pels objectes islàmics entre les elits dels diversos regnes cristians, situa els comtats catalans en concret com un dels principals escenaris d'aquest fenomen, afirmació sustentada en l'ampli nombre d'evidències que, com veurem, es conserven en els nostres museus (*Ibidem*, p. 119).

El que podríem definir com la “política del regal” impulsada pels poders musulmans és un aspecte que també ha estat força treballat per la historiografia. Serveixen com a exemples els treballs acadèmics de Nicholas Drocourt, ja mencionat en l'apartat sobre la diplomàcia, i Noelia Silva Santa-Cruz. En referència al primer, el seu article tracta la importància adquirida i la consolidació del costum d'oferir aquests sumptuosos regals en el marc dels contactes diplomàtics, que més enllà de la qüestió estrictament protocol·lària i del missatge polític que dèiem abans, en última instància demostren que “there was a shared culture and interest in particular kinds of objects between Christian and Muslim elites” (Drocourt, 2010, p. 66).

Pel que fa a la segona autora, al llarg de l'article *Dádivas preciosas en marfil: La política del regalo en la corte omeya andalusí* no dubta en qualificar com una “estratègia sistematitzada” la donació de regals en les corts islàmiques medievals (Silva, 2014, p. 528), dels quals en destaca no només l'objecte en si sinó també els recobriments que els acompanyaven i protegien, com són les arquetes d'ivori o de metall, un dels testimonis més habituals que es conserven de les relacions entre al-Àndalus i els comtats catalans (*Ibidem*, p. 529-530). Així mateix, i amb relació a la primera idea esmentada, Silva estableix la importància del regal en el sentit que “actuaba como signo de paz y concordia, al generar un sentimiento de cordialidad que distendía el clima de encuentro y contribuía a crear un marco propicio para la negociación” (*Ibidem*, p. 530), i era també rellevant perquè implícitament anava acompanyat de l'exigència de retornar el regal obtingut, entenent això últim tant en sentit literal, és a dir, oferint un altre objecte de valor equivalent, o figurat, això és, retornar el favor, per exemple,

acceptant l'obediència al califa (*Ibidem*, p. 531). Amb tot, “el discurso del regalo [...] fue extraordinariamente sofisticado, revelándose como un mecanismo de magnificencia regia ligado a la propia estructura estatal e íntimamente asociado al complejo universo de las relaciones tanto políticas como personales del califa” (*Ibidem*, p. 540).

El paper jugat pels susdits objectes un cop traslladats als territoris del nord és treballat per Juan José Larrea a l'article *Du Tiraz de Cordoue aux montagnes du Nord: Le luxe en milieu rural dans l'Espagne chrétienne du haut Moyen Âge*. L'estudi, que se centra en el cas concret de la comarca cantàbrica de La Liébana, però extensible a la resta del territori, confirma l'abundància de nombrosos productes de luxe provinents de Còrdova, des d'on es distribuïen arreu de la Península per mitjà dels botins de guerra i d'una xarxa de lleialtats configurada entorn del califa (Larrea, 2013, p. 44-45). El rellevant aquí és constatar que “leur possession, exhibition et mise en circulation sont indissociables du statut de chacun et de la place occupée dans la hiérarchie politique” (*Ibidem*, p. 47), el qual l'autor analitza en relació amb la circulació de la terra i l'expansió de les clientele nobiliàries, sostenint que aquests van ser fonamentals per a la consolidació d'una preeminència social en el món cristià. Per tant, estem davant l'evidència d'un clar exemple de resignificació de les obres d'art andalusines, ja despulades de la seva significació primària, el caràcter exòtic de les quals segueix, però, dotant-les de simbolisme i autoritat, doncs “on peut certainement mettre à profit les objets de luxe pour acquérir des droits d'usage, tout comme on peut séduire des moines locaux en les exhibant, mais le champ de jeu de ces biens demeure forcément exigü” (*Ibidem*, p. 52).

Sens dubte, el tipus d'objecte que més ben estudiat ha estat són els tèxtils, probablement degut a l'ampli nombre d'exemples que han perviscut i, per què no dir-ho, també per la perfecció i la bellesa de la seva exquisita execució. En sentit genèric, Eneko López Martínez de Marigorta ho ha tractat en el capítol *El tiraz omeya de al-Andalus: De la jerarquización social, la centralización y la hegemonia estatal a la diversificación, la especialización regional y el dominio del mercado*, tot i que una aproximació més específica al caire relacional de la qüestió ha estat feta per la historiadora de l'art Laura Rodríguez Peinado, una de les principals investigadores sobre els teixits medievals, en l'article *Origen y difusión de tejidos ricos en los territorios cristianos ibéricos en la Edad Media*. L'autora presenta els teixits com un producte de luxe que no entenia ni de fronteres ni de diferències polítiques o religioses, esdevenint uns medidors fonamentals dels intercanvis culturals, en part per la seva fàcil transportabilitat (Rodríguez, 2021, p. 852). Defensa, però, un canvi respecte al relat tradicional en relació amb la seva producció, doncs tot i que sempre s'havia assumit la idea

que els musulmans teixien i els cristians consumien, ara semblaria que, si bé en un primer moment sí que pogué ser així, donada la superioritat tècnica dels andalusins, ràpidament, i ja en unes cronologies en què s'havien iniciat els processos de conquesta territorial, “tejedores mozárabes y mudéjares desempeñarían su oficio en territorios reconquistados, realizando piezas con una estética andalusí apreciada por ser familiar para los demandantes” (*Ibidem*, p. 853-854), cosa relacionada amb la voluntat de les monarquies cristianes per tenir “telares donde [...] proveerse de tejidos ricos similares a los que se estaban manufacturando en al-Andalus y el interés por establecer unas bases de producción para no depender por completo del comercio de estas mercancías de lujo” (*Ibidem*, p. 861). Una cosa que pot semblar evident però que no s'ha mencionat encara és que el consum d'aquests productes quedava restringit a les classes privilegiades, això és, reialesa, noblesa i clergat (*Ibidem*, p. 860), de fet les úniques amb capacitat no només per gestionar i promocionar la dita indústria, sinó per entendre els mecanismes pels quals resignificar les teles, vist que “el lenguaje estético [dels teixits] estaba vinculado al lujo más que a una voluntad de dominio, por lo que estos se integraban de forma natural en identidades de forma consciente, resignificando su estética, o de forma inconsciente como expresión de estatus” (*Ibidem*, p. 872).

Per acabar, i a títol anecdòtic, podem donar un cop d'ull a aquest tipus de relacions des de la direcció oposada, és a dir, a l'enviament d'objectes des dels comtats catalans cap a al-Àndalus. Un exemple inèdit és el que exposa Miquel Barceló, ampliant les investigacions efectuades a finals del segle XIX per Francisco Fernández y González, amb relació al regal d'una còpia del “Llibre dels Reis Francs” per part del bisbe de Girona, Gotmar, al califa al-Hakam vers l'any 940. Tot i la manca de fonts per fer un estudi al fons de la qüestió, que Barceló reconeix explícitament, la notícia és útil per valorar els primers contactes entre els dos mons, especialment tenint en compte el contingut del dit regal, que “obre simbòlicament un context cultural, a Còrdova, d'interès per a la història d'Hispania, com a entitat prèvia a al-Àndalus i per a la història en general de les societats romanes” (Barceló, 1980, p. 130). Tot i la rellevància que pot presentar, és evident que ni l'abast ni les implicacions es poden comparar amb el trànsit consolidat i institucionalitzat d'objectes d'al-Àndalus cap al nord.

3.2. Una nova font per a la recerca?

Després de visualitzar, de manera panoràmica, l'abast de la recerca efectuada fins als nostres dies entorn d'aquesta via, és no obstant constatable la realitat que, malgrat els avenços i les

innovacions historiogràfiques sobretot durant la darrera dècada, continuen mancant estudis sistemàtics i en profunditat, des d'una perspectiva específicament històrica, de les evidències materials de les relacions entre al-Àndalus i els comtats catalans, sobretot en les cronologies dels segles X i XII. En cap cas, com ja s'ha dit anteriorment, això no es pot deure a la manca de fonts, vist que en els museus episcopals i històrics actuals d'arreu de Catalunya n'hi ha nombrosos exemples. Amb tot, els epígrafs que segueixen tenen per objectiu presentar una selecció d'alguns d'aquests objectes, que en general compten amb estudis molt limitats al seu vessant artístic, per tal de plantejar la idoneïtat o el potencial com a font per a la recerca, això és, l'aproximació a les mateixes entenent-les, ara sí, com a documents històrics.

3.2.1. L'anell sigil·lar de la comtessa Ermessenda

El primer exemple és, sens dubte, un dels més singulars. Conservat al Museu-Tresor de la Catedral de Girona, es tracta d'un anell sigil·lar de calcedònia d'Ermessenda de Carcassona (vegeu Figura 5), esposa de Ramon Borrell, comte de Barcelona, Girona i Osona entorn el canvi de mil·lenni. L'interès de la peça recau en l'excepcionalitat de la seva epigrafia al portar inscrit el nom de la comtessa en llatí (ERMESINDIS) i en àrab (إرميسيند), cosa que ha portat a Therese Martin a concloure que “regardless of Ermessindi's possible competence in Arabic, I would like to propose that the seal may represent a diplomatic gift from an Arabic-speaking ruler” (Martin, 2021, p. 209). El regal, doncs, seria la materialització de l'aspiració política de la comtessa per dominar no només els seus comtats sinó també les terres musulmanes (Martin, 2015, p. 132), i alhora implicaria el reconeixement de la normalització, al costat cristià, de l'admiració de peces provinents d'altres cultures, fins al punt de col·locar-lo ni més ni menys que en una posició central al frontal d'altar de la seu (*Ibidem*, p. 135). La mateixa Martin, que ha centrat part de la seva recerca en l'estudi del mecenatge de les elits femenines, relaciona l'anell gironí amb altres evidències peninsulars coetànies, ara conservades al British Museum, per cercar tendències compartides (Martin, 2021, p. 209-211; vegeu Figures 6 i 7). Amb tot, i seguint els objectius que persegueix el present capítol, Martin reivindica que:

“Documents” like these bespeak a clear connection to a cross-cultural source; they confirm that contact existed, even if charters to that effect are scanty or altogether absent. In sum, to ignore the visual sources while focusing only on the words of the past is to look back with one eye closed, rejecting the richness that comes with seeing the history of the Middle Ages through the full three-dimensionality of its material record (Martin, 2015, p. 213).

3.2.2. L'arqueta de Hixam II

Com s'ha vist, les mostres més habituals són les arquetes, uns petits recipients de marfil, fusta o metall utilitzats com a embolcall per guardar altres peces de valor, però que es van acabar convertint en una reliquia en sí mateixes, sobretot en àmbits litúrgics, com el cas de l'Arqueta de Hixam II (vegeu Figura 8), també de la Catedral de Girona. Ana Labarta l'ha estudiat en dos articles on ha tractat tant la morfologia i els aspectes tècnics de la peça, que és rectangular i de fusta recoberta amb planxes de plata (Labarta, 2017, p. 17), com altres dades obtingudes a través de la banda epigràfica⁴ que l'envolta, que informa que es va elaborar als tallers califals cordovesos entorn els anys 974-976, sota ordres d'al-Hakam II per regalar-la al seu fill (Labarta, 2015, p. 12-16). Per últim, l'autora remarca la dificultat per esbrinar com va arribar a Girona, i encara que “muchos la hacen venir como botín de guerra, traída por los catalanes que saquearon la capital andalusí al final del califato”, és només una hipòtesi, “más verosímil que otras que se plantean, algunas imposibles, pero todas son pura especulación y ninguna de ellas explica dónde estuvo del siglo XI al XIX” (*Ibidem*, p. 4).

3.2.3. El Drap de les Bruixes i altres teixits del Museu Episcopal de Vic

Un dels testimonis tèxtils més imponents és el “Drap de les Bruixes” (vegeu Figura 9), procedent del monestir de Sant Joan de les Abadesses i custodiat al Museu Episcopal de Vic des del 1888. Tal com explica Laia Pérez en el seu article, la seva excepcionalitat recau, per una banda, en les mesures que se n'han conservat (245 x 109 cm), i per l'altra, en la unicitat de les representacions iconogràfiques. A més, l'ha envoltat un intens debat sobre el lloc de producció, l'estil i la cronologia, en part per la manca de fonts (Pérez, 2014, p. 76). Sigui com sigui, l'hipòtesi d'un origen andalusí és de les més coherents, tenint en compte particularitats com l'ús del samit, els colors o la disposició compositiva en rengles horitzontals i una geometrització dels elements, sense que això negui l'evident inspiració en els estils manufacturats de les províncies bizantines del llevant mediterrani (*Ibidem*, p. 83). La data de fabricació no és tan clara, ja que mentre que alguns autors l'han situat durant el període dels regnes de taifes, d'altres ho han avançat al període almoràvit (*Ibidem*, p. 83-84). Del que no hi ha dubte, però, és que un cop va ser traslladat als comtats catalans va patir algunes

⁴ El text epigràfic en àrab diu: “En el nom de Déu. Benedicció de Déu, prosperitat, felicitat i alegria perpètua pel serf de Déu al-Hakam, el príncep dels creients al Mustansir bi-llah. Ho va manar fer per Abu-l-Walid Hisam, l'hereu designat. Es va dur a terme la seva decoració durant el mandat de Yawdar” (Labarta, 2015, p. 12-13).

modificacions, vist que “les nombroses mutilacions que ha patit [...] són evidents i una anàlisi detinguda treu a la llum múltiples parts recosides i apedaçades que suggereixen que [...] va ser retallat i reutilitzat per donar-li la forma de pal·li o frontal d’altar” (Pérez, 2017, p. 2).

3.2.4. Els béns d’Arnau Mir de Tost

Particularment rellevants són els objectes del patrimoni d’Arnau Mir de Tost. La posició de cavaller de frontera li va permetre acumular una sèrie de béns com a mostra del seu poder i autoritat. En un inventari de béns (1068) i al seu testament (1072), s’observa que entre els articles, recollits tant per Bonnassie (Bonnassie, 1981, p. 234-238) com per Fité (Fité, 1985, p. 135-141) en les seves obres, se n’hi mencionen alguns que podrien venir de l’al-Àndalus, com camises a la moda “de Spania”, anells amb gemmes, teixits de Damasc, teles de brocat i de seda, jocs d’escacs d’ivori i de cristall de roca, tapissos “de Còrdova” o ampolles d’Irak,

Entre els béns destaca un conjunt de quaranta-quatre peces d’escacs de cristall de roca (vegeu Figura 12), procedents de la col·legiata de Sant Pere d’Àger i conservats al Museu de Lleida i al Museu Nacional de Kuwait. Therese Martin els referència al seu article (Martin, 2021, p. 206), comparant-los amb un exemple anàleg conservat a la Catedral d’Ourense (vegeu Figura 14). Joan Duran-Porta els ha estudiat en profunditat, tant a nivell material com des de l’òptica de la difusió del joc a l’Europa medieval, i considera que van ser adquirits amistosament amb algun potentat musulmà, tot i que no descarta que formessin part d’un botí de guerra (Duran-Porta, 2017, p. 176). L’important aquí és veure que, després de la donació, van perdre la funció lúdica original per esdevenir una joia o tresor, apreciat pel valor intrínsec del material i l’exotisme, més encara tenint en compte la posició i les aspiracions del cavaller entorn de la vall d’Àger, impulsant l’adquisició de relíquies d’arreu, ja que “el promotor d’un temple [...] havia de proveir-se de les relíquies adequades a la fundació, perquè la prestigiaven i alhora en garantien la promoció, ja que es convertia en un reclam per als pelegrins” (Fité, 2007, p. 534). És aquí on hem de cercar l’interès pels objectes islàmics:

Es conocido el aprecio que en las tierras de frontera se tuvo por el lujo musulmán, que la nobleza feudal cristiana adquiría y reproducía con evidente esmero. La fascinación por los objetos islámicos [...] permitía incluso que se reutilizasen sin problemas en el ámbito religioso, como sabemos por tan numerosos ejemplos conservados (*Ibidem*, p. 179).

3.2.5. Altres evidències

Per concloure, cal dir que la disponibilitat d'altres evidències d'aquest tipus d'objectes és molt àmplia, tant pel que fa a la varietat de formes com a l'abast territorial. En relació amb el primer aspecte, hi ha també nombrosos testimonis que, per un motiu o altre, no han rebut tanta atenció com els que presentats anteriorment, malgrat que no són menys rellevants per abordar l'estudi que ens ocupa. A tall d'exemple, el mateix Duran-Porta ha investigat l'afecció dels cristians pels *flabella* o ventalls andalusins, que un cop més demostren “la transcendència de estas riquesas islámicas en la evolución cultural y en la consecución de una identidad aristocrática característica de las élites de los condados catalanes”, encara que és “un fenómeno que debe ser analizado todavía en profundidad pero -igual que en otros territorios ibéricos- la incidencia de estos bienes fue, sin duda, muy importante para la autoafirmación estamental y política de dichas élites” (Duran-Porta, 2021, p. 66).

Evidentment, aquest fenomen no es limita als comtats catalans, sinó que és generalitzable, tant en les formes com en les dinàmiques d'adquisició, a tots els regnes cristians peninsulars i més enllà, com demostra, a tall d'exemple, una píxide de marfil fabricada a la Conca musulmana i que ha acabat formant part del tresor de la catedral de Sant Just i Sant Pastor de Narbona (vegeu Figura 15), i molts d'altres repartits arreu del territori peninsular (vegeu Figures 16-18). No obstant, comparant-ho amb el cas català, dona la impressió que en els altres territoris s'ha efectuat un estudi més exhaustiu i en clau històrica dels dits objectes. Per exemple, l'obra monogràfica publicada recentment sobre al tresor de San Isidro de León (vegeu Figura 19), *The Medieval Iberian Treasury in the Context of Cultural Interchange*, coordinada per Therese Martin, directora també del projecte impulsat pel Consejo Superior de Investigaciones Científicas “El tesoro medieval hispano en su contexto: Colecciones, conexiones y representaciones en la Península y más allá”, del qual n'emana la publicació mencionada, és una mostra del tipus de recerca holística i interdisciplinària que s'hauria de promoure entorn a les peces, reivindicant “the material and metaphorical qualities of historical artifacts, and in so doing to locate the cultures of Iberia within vibrant networks of far-flung connections” (Martin, 2020, p.22).

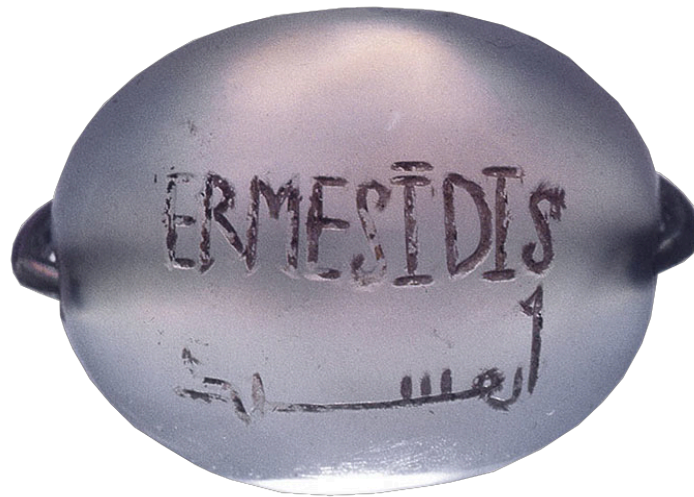

Figura 5: Anell sigil·lar bilingüe de la comtessa Ermessenda (s. XI, Tresor de la Catedral de Girona).

Figures 6 i 7: Dos exemples d'anells andalusins que recorden al d'Ermessenda. Anell de Mahmud i anell de Umm Nasr bint Tamin (s. XI-XII, The British Museum; a Martin, 2021, p. 210).

Figura 8: Arqueta de Hixam II (s. X, Tresor de la Catedral de Girona).

Figures 9-11: Teixits musulmans als comtats catalans. Drap de les Bruixes, del monestir de Sant Joan de les Abadesses; Teixit dels lleons, del monestir de Santa Maria de l'Estany; i Teixit de Guilgameix, dels ornaments pontificals del bisbe de Vic Bernat Calbó (s. XII, Museu Episcopal de Vic).

Figures 12 i 13: Escacs i flascó de perfum de cristall d'Arnau Mir de Tost (s. X-XI, Museu de Lleida).

Figura 14: Conjunt d'escacs d'origen fatimí trobats a Galícia (s. X, Museo Catedralicio de Ourense).

Figura 15-19: Miscel·lània d'objectes andalusins trobats en altres regnes cristians. Píxide de marfil (s. XI, Tresor de la Catedral de Sant Just i Sant Pastor de Narbona); Bote de Zamora (s. X, Museo Arqueológico Nacional); Sudari del comte de Castella Sancho García (s. IX, Iglesia Abacial de San Salvador d'Oña); Tiraz de l'església de Santa María del Rivero (s. X, Real Academia de la Historia); Arqueta metàl·lica del tresor dels reis de Lleó (s. XI, Museo de la Real Colegiata de San Isidoro).

4. Conclusions

Arribat aquest punt, queda patent que als segles X i XII van existir relacions de diversa tipologia entre els comtats catalans i al-Àndalus, i que es van desenvolupar sobre unes bases sòlides, consolidades i perdurables. És cert, també, que continuen mancants estudis que tractin la qüestió de forma específica i exhaustiva, i no com un complement de segon ordre.

Com s'ha vist, la màxima expressió de les relacions són, sens dubte, les bèl·liques. Han estat àmpliament treballades per la historiografia, fins al punt que s'han integrat com a part fonamental del mateix relat genèric sobre la història d'al-Àndalus, sent difícil de dissociar l'element "polític" del militar. Aquestes van presentar dues fases, d'acord amb la relació de les forces hegemòniques en cada moment, en el qual van incidir factors tant interns com externs, que en part van dependre d'un aprofitament òptim de les conjuntures debilitadores de l'altre. Així doncs, la primera va ser protagonitzada per les grans campanyes califals, amb un exèrcit centralitzat al darrere; i en la segona, iniciada després del parèntesi amirí, es van imposar les hosts nobiliàries cristianes, amb rellevància de la cavalleria feudal.

En l'altra cara de la guerra hi ha l'establiment de tractes diplomàtics entre les entitats afectades, cosa que en aquest cas clarament va succeir. D'entrada, el simple fet que existissin ja implica un reconeixement mutu, d'especial rellevància donades les diferències polítiques, religioses i culturals existents. El seu desenvolupament va anar adquirint uns codis protocol·laris i un llenguatge propi, mostra de la institucionalització dels mateixos. Hi hem identificat una etapa inicial en què la norma seria una submissió incondicional al califa, que els comtes catalans van haver d'acceptar per garantir la seva supervivència, i que s'ha treballat sobretot des de la historiografia andalusina; i un posterior canvi, entorn al segle XI, que va oferir un context propici perquè fossin els dirigents cristians els qui imposessin les seves condicions, cosa que ha despertat més interès en els historiadors del costat català.

Les relacions comercials són les que compten amb menys bagatge historiogràfic, el qual es pot deure al caràcter confús i poc explícit de les fonts, vist que, com han ressaltat diversos autors, són un tipus de vincles la naturalesa dels quals no tendeix a deixar rastre textual. Per contra, l'atenció per aquest aspecte s'ha centrat en cronologies posteriors, quan els comtats catalans i la Corona d'Aragó es van obrir cap al Mediterrani. En aquest sentit, no sembla tan clara una compartimentació de la seva evolució, com sí que ho és en els altres dos apartats, tot i que no seria agosarada, veient les tendències generals, la proposta de dues fases successives, de domini musulmà, primer, i cristià, després, si bé és cert que els regnes de

taifes, en una cronologia de domini dels segons, van ser pols econòmics de primer ordre. La qüestió comercial és, per tant, molt rellevant, i malauradament manquen recerques que posin els focus, per exemple, en qui les va protagonitzar, si seria una activitat promoguda pel poder califal, com defensa Manzano, o per comerciants individuals; i en l'atracció des del nord per les manufactures andalusines i, per part de les aristocràcies, pels seus productes de luxe.

Amb tot, si bé per motius metodològics els temes centrals entorn els quals ha versat el T.F.G. s'han vist per separat, l'anàlisi efectuada constata que els tres són indissolubles i que s'han d'entendre com un "tot", sense considerar-ne un més o menys rellevant que un altre, ja que certament tots formen part d'una mateixa idea que perdria significat en excloure'n alguna.

A més, del tema genèric se'n desprèn l'existència de dues grans tradicions historiogràfiques diferenciades: La dels historiadors del costat cristià/català (al seu torn divisibles entre els que se centren en l'Alta Edat Mitjana, com Bonnassie o Zimmermann, i els que estudien etapes més tardanes, com Bensch o Vela) i la dels arabistes (principalment, Manzano). Malgrat l'evidència que els seus objectes d'estudi tenen considerables punts de contacte, les recerques tendeixen a tancar-se sobre si mateixes i resulta complicat assolir un diàleg satisfactori entre elles, cosa que pot dificultar l'assoliment d'una lectura holística, coherent i complementària.

Finalment, s'ha donat molta importància a la qüestió de les obres d'art i els "tresors", i es pot afirmar que aquestes evidències materials són una font potencial per a la recerca. Si bé ja han estat estudiades des de la perspectiva artística, encara són pocs els casos en què això s'ha efectuat en clau històrica i amb la voluntat de cercar el perquè de la presència d'un objecte islàmic en territori cristià en unes dates que tradicionalment s'havien presentat com de màxim antagonisme entre aquests. És cert que darrerament hi ha hagut alguns historiadors que han començat a donar cabuda al dit recurs en els seus treballs, com Juan José Larrea (des del costat cristià), que planteja la rellevància dels articles de luxe fora de l'àmbit eclesiàstic, o Eduardo Manzano (des del musulmà), qui en el capítol *Circulation de biens et richesses entre al-Andalus et l'Occident européen aux VIIIe-Xe siècles* disserta sobre la creació i captació de recursos i l'hipotètic manteniment d'un comerç mediterrani a l'Alta Edat Mitjana.

Són, en definitiva, uns objectes que esdevenen un testimoni únic de les relacions entre musulmans i catalans, especialment durant els segles X i XII. Hi ha, per tant, un filó per ser estudiat, i el següent pas seria analitzar-los sistemàticament per obtenir unes dades globals que permetin explicar i relacionar les transformacions ocorregudes entorn el canvi de mil·lenni, no només als comtats catalans, sinó també al conjunt dels regnes peninsulars.

5. Bibliografia

- Acíen Almansa, M. (1998). *L'islam i Catalunya*. Institut Català de la Mediterrània.
- Balañà, P. (2002). *L'islam a Catalunya, segles VIII-XII*. (2a ed.). Rafael Dalmau Editor.
- Ballestín Navarro, X. (2004). *Almanson: L'exercici del poder a l'Occident musulmà medieval*. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Ballestín Navarro, X. (2014). Navegació i guerra a la Mediterrània occidental a l'alta edat mitjana: De Sunyer II fins Abd ar-Rahman ar-Rumahis. Dins Varela, M. E., i Boto, G. (Eds.), *Islam i Cristiandat: Civilitzacions al món medieval*, 57-77. Documenta Universitaria.
- Ballestín Navarro, X. (2015). *Almanson i la destrucció de Barcelona*. Editorial Base.
- Barceló, M. (1980). Una nota entorn del "Llibre dels reis francs" regalat pel bisbe Gotmar de Girona, l'any 384/940, a Al-Hakam, a Còrdova. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25 (1), 127-136. <https://raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/53891>
- Benaboud, M. (1987). Economic trends in Al-Andalus during the period of the Taifah States (11th century A.D. / 5th century A.H.). *Islamic Studies*, 26 (1). 1-30. <https://www.jstor.org/stable/20840036>
- Bensch, S. P. (2000). *Barcelona i els seus dirigents: 1096-1291*. Seminari d'Història de Barcelona.
- Bonnassie, P. (1979-81). *Catalunya mil anys enrera: Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X a final del segle XI*. Edicions 62.
- Bramon, D. (1991). El mundo árabe-islámico en Catalunya: Ni tan cerca, ni tan lejos, ni tan ajeno. *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos: Sección Árabe-Islam* (41), 35-48. <https://revistaseug.ugr.es/index.php/meaharabe/article/view/14663>
- Bruce, T. (2009). An Intercultural Dialogue between the Muslim Taifa of Denia and the Christian Country of Barcelona in the Eleventh Century. *Medieval Encounters*, 15 (1). 1-34. <https://doi.org/10.1163/138078508X286815>
- Cardoso, E. (2018). The Scenography of Power in Al-Andalus and the 'Abasid and Byzantine Ceremonials: Christian Ambassadorial Receptions in the Court of Cordoba in a

- Comparative Perspective. *Medieval Encounters*, 24 (4). 390-434.
<https://doi.org/10.1163/15700674-12340007>
- Chalmeta Gendró, P. (2019). Análisis económico: La actuación de al-Mansur. *Anaquel de Estudios Árabes*, 30. 85-101. <https://doi.org/10.5209/ANQE.62379>
- Constable, O, R. (1997). *Comercio y comerciantes en la España musulmana: La reordenación comercial de la Península Ibérica del 900 al 1500*. Ediciones Omega.
- D. A. (1985). Barcelona fa mil anys: L'assalt d'Al-Mansur [Dossier]. *L'Avenç*, 84, 28-60.
- Drocourt, N. (2010). Christian-Muslim diplomatic relations. An overview of the main sources and themes of encounter (600-1000). Dins Thomas, D. i Mallett, A. (Eds.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 2 (900-1050)*, 29-72. Brill. https://doi.org/10.1163/9789004216181_004
- Duran-Porta, J. (2017). Nuevos datos sobre la temprana difusión del ajedrez en los Pirineos, y una reflexión sobre las piezas de Àger. *Espacio, Tiempo y Forma. Serie VII, Historia del Arte*, 5, 171-187. <https://doi.org/10.5944/etfvii.5.2017.17103>
- Duran-Porta, J. (2021). Un abanico para la condesa: Apuntes sobre el uso de *Flabella* andalusíes en la Cataluña del Alto Medievo. *Además de: Revista Online de Artes Decorativas y Diseño*, 7, 61-80. <https://doi.org/10.46255/add.2021.7.96>
- Ferrer i Mallol, M. T., i Riu, M. (2018). *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'Edat Mitjana, volum 1.2: Tractats i negociacions diplomàtiques amb els regnes peninsulars i l'Àndalus (segle XI-1213)*. Institut d'Estudis Catalans.
- Fité i Llevot, F., i González i Montardit, E. (2010). *Arnau Mir de Tost: Un senyor de frontera al segle XI*. Edicions de la Universitat de Lleida.
- Fité i Llevot, F. (1985). *Reculls d'història de la vall d'Àger I: Període antic i medieval*. Centre d'Estudis de la Vall d'Àger.
- Fité i Llevot, F. (2007). Arnau Mir de Tost i el culte a les relíquies: Un exponent pirinenc en la promoció dels santuaris. *Urgellia: Anuari d'estudis històrics dels antics comtats de Cerdanya, Urgell i Pallars, d'Andorra i la Vall d'Aran*, 16, 511-549.

- García Fitz, F. (2019). *La guerra contra el islam peninsular en la Edad Media*. Síntesis.
- García Fitz, F. (2023). Como leones hambrientos: Cristianos, taifas y almorávides en guerra. *Desperta Ferro Especiales*, 35, 14-19.
- Guichard, P. (1998). Taifes i almoràvits. Dins Acién Almansa, M. (coord.), *L'islam i Catalunya*, 123-135. Institut Català de la Mediterrània.
- Guichard, P. (2014). En al-Andalus: Les armées, la guerre et les relations avec le monde latin (s. VIII-XI): Commentaire de quelques textes. Dins Varela, M. E., i Boto, G. (Eds.), *Islam i Cristiandat: Civilitzacions al món medieval*, 31-56. Documenta Universitaria.
- Guichard, P., i Soravia, B. (2006). *Los reinos de taifas: Fragmentación política y esplendor cultural* (2a ed.). Editorial Sarriá.
- Isla Frez, A. (2010). *Ejército, sociedad y política en la Península Ibérica entre los siglos VII y XI*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Isla Frez, A. (2022). La expedición catalana contra Córdoba de 1010. *Desperta Ferro Especiales*, 31, 52-56.
- Labarta, A. (2015). La Arqueta de Hisam: Su epigrafía. *Summa: Revista de Cultures Medievales*, 6, 1-24. <https://doi.org/10.1344/Svmma2015.6.2>
- Labarta, A. (2017). La Arqueta de Hisam vista de cerca. *Summa: Revista de Cultures Medievales*, 10, 15-42. <https://raco.cat/index.php/SVMMA/article/view/334033>
- Larrea Conde, J. J. (2013). Du Tiraz de Cordoue aux montagnes du Nord: Le luxe en milieu rural dans l'Espagne chrétienne du haut Moyen Age. Dins Feller, L., i Rodríguez, A. (Dir.). *Objets sous contraintes. Circulation des richesses et valeur des choses*, 43-62. Éditions de la Sorbonne. <https://doi.org/10.4000/books.pSORbonne.26793>
- López Martínez de Marrigorta, E. (2023). El tiraz omeya de al-Andalus: De la jerarquización social, la centralización y la hegemonía estatal a la diversificación, la especialización regional y el dominio del mercado. Dins Fábregas García, A., i García Porras, A. (Coord.). *Artesanía e industria en al-Andalus: Actividades, espacios y organización*. Comares.

- Maillo Salgado, F. (1995). Esbozo acerca del comercio y de las relaciones internacionales en el medioevo entre la cristiandad y el islam. *Anales de Historia Antigua y Medieval*, 28. <https://gredos.usal.es/handle/10366/84349>
- Manzano Moreno, E. (2013). Circulation de biens et richesses entre al-Andalus et l'Occident européen aux VIIIe-Xe siècles. Dans Feller, L., i Rodríguez, A. (Dir.). *Objets sous contraintes. Circulation des richesses et valeur des choses*, 147-180. Éditions de la Sorbonne. <https://doi.org/10.4000/books.pSORbonne.26817>
- Manzano Moreno, E. (2014). *Conquistadores, emires y califas: Los omeyas y la formación de al-Andalus*. Crítica.
- Manzano Moreno, E. (2019). Tierra de nadie: Geoestrategia y frontera. *Desperta Ferro Antigua y Medieval*, 52. 6-12.
- Martin, T. (2015). Contribuciones del mecenazgo multicultural a la autoridad de las élites femeninas en la Península Ibérica (siglos X-XI). Dans Díez Jorge, M. E. (Coord.). *Arquitectura y mujeres en la historia*, 115-144. Síntesis.
- Martin, T. (2020). *The Medieval Iberian Treasury in the Context of Cultural Interchange*. Brill. <https://digital.csic.es/handle/10261/236818>
- Martin, T. (2021). Glimpses of gold: Material evidence of cross-cultural connections in a rock crystal chess set and a countess's seal (10th-11thC.). *Archivo Español de Arte*, 94 (375), 201-214. <https://doi.org/10.3989/aearte.2021.12>
- Martínez Enamorado, V., i Torremocha, A. (2001). *Almanzor y su época: Al-Andalus en la segunda mitad del siglo X*. Sarriá.
- Martínez Enamorado, V. (2019). “El día en el que Barcelona va morir”: La campaña de Almanzor contra los condados catalanes. *Desperta Ferro Antigua y Medieval*, 52, 45-50.
- Miquel, M., i Sala, M. (1998). *L'Islam i Catalunya*. Institut Català de la Mediterrània.
- Pérez Pena, L. (2014). El drap de les bruixes: Al-Ándalus, Sicília o Síria? *Síntesi: Quaderns dels Seminaris de Besalú*, 2, 75-92. <https://raco.cat/index.php/sintesi/article/311324>
- Pérez Pena, L. (2017). El drap de les Bruixes: Un teixit excepcional a Sant Joan de les Abadesses. *Datatèxtil*, 37, 1-5. <https://raco.cat/index.php/Datatextil/article/329300>

- Rodríguez Peinado, L. (2021). Origen y difusión de tejidos ricos en los territorios cristianos ibéricos en la edad media. *Anuario de Estudios Medievales*, 51 (2), 851-880. <https://doi.org/10.3989/aem.2021.51.1.13>
- Sénac, P. (1995). Note sur les relations diplomatiques entre les comtes de Barcelone et le califat de Cordoue au Xe siècle. Dins Sénac, P. (Dir.), *Histoire et archéologie des terres catalanes au moyen age*, 87-101. Presses Universitaires de Perpignan.
- Sénac, P. (2011). *Almanzor: El azote del año mil*. Publicacions de la Universitat de València.
- Silva Santa-Cruz, N. (2014). Dádivas preciosas en marfil: la política del regalo en la corte omeya andalusí. *Anales de Historia del Arte*, 24, 527-541. https://doi.org/10.5209/rev_ANHA.2014.48292
- Suné Arce, J. (2019). Was the Umayyad Caliphate of Cordoba as Strong as Arab Chroniclers Claimed? *Al-Masaq*, 31 (1), 35-49. <https://doi.org/10.1080/09503110.2018.1553376>
- Suné Arce, J. (2020). *Guerra, ejército y fiscalidad en al-Andalus (ss. VIII-XII)*. La Ergástula.
- Suné Arce, J. (2022). Ejércitos califales versus huestes nobiliarias: Una breve comparación. *Desperta Ferro Especiales*, 31, 12-16.
- Vela Aulesa, C. (2018). L'Àndalus en la política de Barcelona i la Corona d'Aragó (segle XI - 1213). Dins Ferrer i Mallol, M. T., i Riu, M. (Dir.) *Tractats i negociacions diplomàtiques de Catalunya i de la Corona catalanoaragonesa a l'Edat Mitjana, volum 1.2: Tractats i negociacions diplomàtiques amb els regnes peninsulars i l'Àndalus (segle XI-1213)*, 117-180. Institut d'Estudis Catalans.
- Zimmermann, M. (1989). *El els orígens de Catalunya: Emancipació política i afirmació cultural*. Edicions 62.
- Zimmermann, M. (1998). Els carolingis i el califat. Dins Acien Almansa, M. (coord.), *L'Islam i Catalunya*, 93-107. Institut Català de la Mediterrània.
- Zimmermann, M. (2003). *Écrire et lire en Catalogne: IXè-XIIIè siècle*. Casa de Velázquez.
- Zozaya, J. (1998). L'objecte d'art com a expressió del poder califal. Dins Acien Almansa, M. (coord.), *L'Islam i Catalunya*, 113-119. Institut Català de la Mediterrània.